



Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>



Lars Tangeraaas:

De norske ridderordeners symboler 105

Sigvard Mahler Dam:

Ørnens flugt 113

Kolbjørn Ekkje:

Eit norsk Buttlervåpen 129

Heraldisk litteratur siden sidst 136

Dette hefte er udgivet med støtte fra Nordiska publiceringsnämnden för humanistiska tidskrifter (Finland) og Alfred Goods Fond.

De norske ridderordeners symboler

Av Lars Tangeraa

Det er ikke hver dag en ny orden innstiftes, selv om de nye europeiske republikker etter siste verdenskrig nesten alle har fått sine fortjenstordener. Men i de nordiske land er det i dette århundrede bare Finlands Vita Ros' Orden (1919), den islandske Falks orden (1921) og Finlands Lejons orden (1942) som kan nevnes. I Sverige har jo tendensen gått motsatt veg – fra ordener til medaljer. Men i 1985 ble likevel den Kgl. norske Fortjenstorden opprettet, og da det har vist seg å være stor interesse for denne, ikke minst blandt heraldikere, kan det derfor være på sin plass å beskrive ikke bare hva som lå til grunn for dette skritt, men også de heraldiske idéer som lå til grunn for dekorasjonenes utforming – noe artikkelforfatteren alene må stå ansvarlig for.

Men først noen ord om ordensvesenets utvikling i Norge, med referanse til situasjonen i de øvrige nordiske land, og det kan samtidig være av interesse å se på det heraldiske innhold og på den historiske bakgrunn som er ganske vesentlig i symbolbruken.

I Norge ble det i middelalderen ikke stiftet noen ridderorden av kontinental eller engelsk type, og selv efter at Håkon V i 1309 avskaffet ættheadelen og innførte den nye, og meget begrensede, lov- eller brevadel, kan det ikke sees at dette heraldisk sett førte til noen betydelig en-

dring. Noen få riddere ble utnevnt (dubbet) i forbindelse med kongekroning og hylling, men stadig færre av disse var norske. Det var på privilegie- og administrasjonssiden at Håkon Vs nyordning fikk betydning, f. eks. ved at prosten ved den kongelige Mariakirke i Oslo i 1314 ble gjort til permanent kansler. Senere i løpet av unionstiden fikk biskopene, og ikke minst erkebiskopen i Nidaros, stadig større innflytelse sammen med de utenlandske adelsmenn som fikk len i landet. Belønningen for spesiell innsats synes å ha vært gitt i form av embeter, len og rede penger, selv om andre mer personlige gaver nok kunne gi uttrykk for kongelig gunst. Men det er her interessant å merke seg at både Bjarkøy- og Giske-våpnene finnes utstyrt med skotsk bord (double tressure flory and counter flory) som må ha vært gitt innehaverne efter sendeferder til Skottland hvor de fikk denne utmerkelse som personlig æresbevisning av den skotske konge. Men noen lignende augmentering kan jeg ikke finne for norske og danske belønninger gitt i sør-reformatorisk tid.

Av rent kongelige insignier er det vel å merke seg at de norske konger på 12. og 13. hundretallet ble avbildet med liljekroner¹ mens hertugene bar en rosenkrans om pannen.² Enkelte eldre norske konger er også avbildet på denne måten, således oftest Olav den hellige – og liljen

var også jomfru Marias attributt. Denne tradisjon er vel kommet til landet gjennom engelske, skotske og franske kanaler, men fikk en spesiell betydning etter at Magnus Erlingsson i 1163 tok Norge i len av St. Olav – »Rex perpetuus Norwegii« – og helgenkongen spiller gjennom hele middelalderen, og også under den nasjonalromantiske periode i forrige århundre, en helt sentral rolle. Kongen hadde derfor sin makt fra Gud selv – *Dei gratia* – men han måtte legitimere sin makt med sin »lykke«,³ og i folketroen har den mest utpregede lykkeplante vært trekløveret. Vi finner i middelalderen enkelte eksempler på liljekors, men om dette er en refleksjon på kombinasjonen kongemakt (eventuelt Kristi kongedømme) eller geistlig myndighet synes usikkert, selv om det er nokså klart at symbolikken representerer »Livets Krefter og Paradistanker fra Gud i Korsets Træ«.⁴ Etterhvert ble imidlertid kløverkorset vanlig i Norge, og på grunn av pilegrimsvandringene til Nidarosdomen ble denne korstype i økende grad knyttet til St. Olav slik at det til slutt naturlig er blitt omtalt som et Olavskors. Et godt eksemplar fra 1400-tallet ble funnet i Drammen og er nå oppbevart i Universitetets oldsakssamling i Oslo.

Men i middelalderen, og langt opp i moderne tid, hadde disse symboler stort sett bare religiøs og kirkelig betydning. Visse unntak bekrefter dette, og ett av disse er knyttet til Nidaros domkapitel. Kirkens sentrale stilling innen administrasjonen gjorde at geistlige personer ofte innehadde forskjellige roller og stillinger i samsunnet. Dette gjenspeilte seg også innen heraldikken. Prester og biskoper benyttet stadig sine slektsvåpen, med tillegg av mitra, kors og bispestav slik sedvane foreskrev – eller laget sine egne hvis de ingen hadde. Bispeembetet hadde som sådan ingen heraldikk, mens domkapitlene som oftest hadde sine segl,

oftest med spissoval form. Denne kirkelige heraldikk ble tidlig brukt av enkelte prester i deres private segl – og ble derfor en slags geistlig variant til de adelige våpen og til almuens bumerker og monogrammer.

Det er imidlertid nyttig å slå fast at mens kongens våpen gikk over til å bli rikets våpen og ble inkorporert i det danske riksvåpen og derigjennom arvet av de følgende konger, så hadde Kirken som sådan ikke noe våpen eller merke utenom Korset i forskjellige varianter. Domkapitlenes segl hadde som motiv religiøse motiver, og ofte var disse helgenbilleder eller bibelske hendelser som folk kunne gjenkjenne.

Men som nevnt ble kløverbladkorset i Norge stadig mer utbredt og representerte såvel lykke som treenigheten og, etterhvert, St. Olav. Olavsdyrkelsen var helt sentral i den norske Kirke – og også i det daglige liv. Et av de ledende gilder – Onarheimsgildet i ytre Hardanger – var således viet St. Olav og Maria møy. I gildets segl var det gjengitt to bondeøkser i kryss under en stilisert lilje. I seglet til »almuen« i Hordaland, slik dette er gjengitt i hyllingsbrevet til Håkon VI Magnusson (datert 17. juli 1344) er liljen erstattet med en kongekrone.

Det er imidlertid i Riksvåpenet at St. Olavs øks – dvs. den øks som beskriver hans martyrium – ble best kjent. De europeiske kongelige familier som på 1200-tallet førte en løve i sine våpen hadde tydeligvis et stort behov for å adskille disse. Det samme gjaldt de norske konger med sin oppreiste løve. Å innføre St. Olavs velkjente øks i kongevåpenet var derfor en genistrek som med ett gjorde våpenet til noe unikt norsk, og til en brisur som samtidig fremhevet kongenes legitimitet.

Øksen ble med dette et kongelig attributt, og øksen ble derfor et kongelig symbol – og ikke bare en brisur i et

slektsvåpen, og øks, løve og krone ble kongens merke samtidig som øksen og korset forble Kirkens.

Selv om det gjennom tidene fra kong Sverres dager stadig var konflikter mellom konge og erkebiskop, så var dette stort sett en verdslig maktkamp hvor biskopene opptrådte som adelsmenn med territoriale krav og økonomisk målsetting. På 1500-tallet begynte en mer åndelig brytningsperiode, selv om kirken – gjennom erkebiskopen – på en spesiell måte representerte den norske stat mot den danske konge.

Under kong Hans (1483–1513) ble Erik Valkendorf erkebiskop i Nidaros (fra 1510 til sin død i 1522). Hans familievåpen var en rose omkranset av tre ørnevinger – og hans våpen slik det er gjengitt i Nidarosdomen har også en mitra og en bispestav i et kryss med et likearmet *kløverbladkors*. (Et tilsvarende »kyssekor« skal finnes i kirkeportalen i Nidaros domkirke).

Erkebiskopene i Nidaros hadde i lengre tid rett til å prege mynt. Disse har ofte bildet av St. Olav på sin trone. Men erkebiskop Valkendorf lot prege en mynt med et nedelt avrundet våpenskjold hvori han plasserte et kløverbladkors flankert av to Olavsøkser. Formen på våpenet er identisk med det som samtidig er benyttet på mynter preget i Bergen med kong Hans' kronede monogram. Det som er interessant er at i årene 1513–19 var erkebiskop Valkendorf tillike *stattholder* i det nordensfjeldske Norge.

Symbolisk sett kan det se ut som erkebiskopen, i hans verdslige funksjon, har valgt et statlig våpen som gir uttrykk for St. Olavs forsvar av kirken – mot staten. Dette var også en brytningsperiode og Valkendorf ga i 1519 uttrykk for at staten (dvs. kongens stattholder Hans Mule) i Oslo »konfiskerte gaver og offer til St. Olav (dvs. Nidaros) fra St. Olavs

pilgrimmer«. I 1521 ble Mule tillike utnevnt til biskop i Oslo og kirken ble dermed de facto en fyrstekirke.

Erkebiskop Olav Engelbrektssons periode (1523–37) ble derefter bare en avslutning på den katolske periode i Norge.

Den lutherske statskirke var heraldisk sett syltynn, og geistlighetens interesse for emnet begrenset seg stort sett til personlige våpen. Dette var også den periode da bredadelen oppsto og en rekke slektsvåpen fikk kongelig approbasjon. Kirken, derimot, ble en statlig etat – og i den utstrekning den benyttet noe våpen var det kongens.

I unionstiden etter Reformasjonen stadfestet det norske riksvåpen sin stilling som symbol for Norge, ikke minst i det danske riksvåpen, sammen med Dannebrog – korsflagget som ble brukt helt frem til 1821 – og som ble oppfattet i Norge som like norsk som dansk, og som sådan fortsatt er en del av det norske flagg.

Så langt symboler og heraldikk. Det som er helt klart er at Norge i 1814 gikk ut av unionen med Danmarks som et nøkternt land uten levende heraldiske tradisjoner og uten noen form for nasjonale hedersbevisninger. Riktignok fantes det da noen få embetsmenn som i tiden etter 1671 var blitt tildelt Dannebrogordenen – som det påstås stammer fra 1219 – og noen få Dannebrogsmænd var det også blitt efter at ordenens sølvkors var innstiftet i 1808. Men i frihetsrusen var det nok flere i Norge som med noen misunnelse skulte til den nye franske Æreslegion, innstiftet av Napoleon i 1802, som med sine fem klasser nok appellerte til den anti-aristokratiske norske besteborger. Da adelskapet i Norge ble definitivt opphevet i 1821 ble også behovet for synlige former for offentlig erkjentlighet forsterket.

Det svenske ordenssystem var nok

kjent, selv om det ikke var særlig gammelt; Serafimerordenen, Nordstjerneordenen og Sverdordenen var alle blitt innstiftet i 1748 av Frederik I – og førstnevnte orden hadde endatil bare én klasse som med sine religiøse insignier vel langt på veg kunne oppfattes som en form for adelsskap. Derimot var Vasaordenen (1771) med sin talende heraldikk umiddelbart mer jordnært og forståelig.

At en form for offentlig dekorering var ønskelig – spesielt som belønning for ulønnede tillitsverv – viste det seg straks å være stemning for, og den 10. april 1819 vedtok Stortinget derfor å innstifte Borgerdådsmedaljen, hvilket ble gjort ved kongelig resolusjon samme dag. Den fikk to klasser, gull og sølv, hvorav den første hang meget høyt, og den siste stort sett ble gitt til fortjente personer i kommunale verv.

Efter unionen med Sverige tildelte Carl Johan efter sin tronbestigelse i 1818 svenske ordener til norske embetsmenn. Dette var fullt lovlig i henhold til Grunnlovens paragraf 23 som sier at »Kongen kan meddele Ordener til hvem han for godt befinder«. Denne bestemmelse, som fortsatt er gyldig, førte til at svenske ordener ble tildelt nordmenn for embetsfortjeneste helt frem til 1905, selv efter at St. Olavs Orden var innstiftet.

Dette skjedde i 1847 efter at både Stortinget og den norske regjering gjentagne ganger hadde tatt til orde for et slikt skritt. Carl Johan var på dette punkt ikke til å rokke, og han reagerte her nok både på den nye norske nasjonalromantiske bølge, som ikke minst Henrik Wergeland gjorde seg til talsmann for, og på at de fleste eldre embetsmenn fortsatte å bære sine Dannebrogssdekorasjoner. Han døde imidlertid i 1844, og hans sønn Oscar meddelte den norske regjering at han aktet å opprette en norsk orden i forbindelse med sin kro-

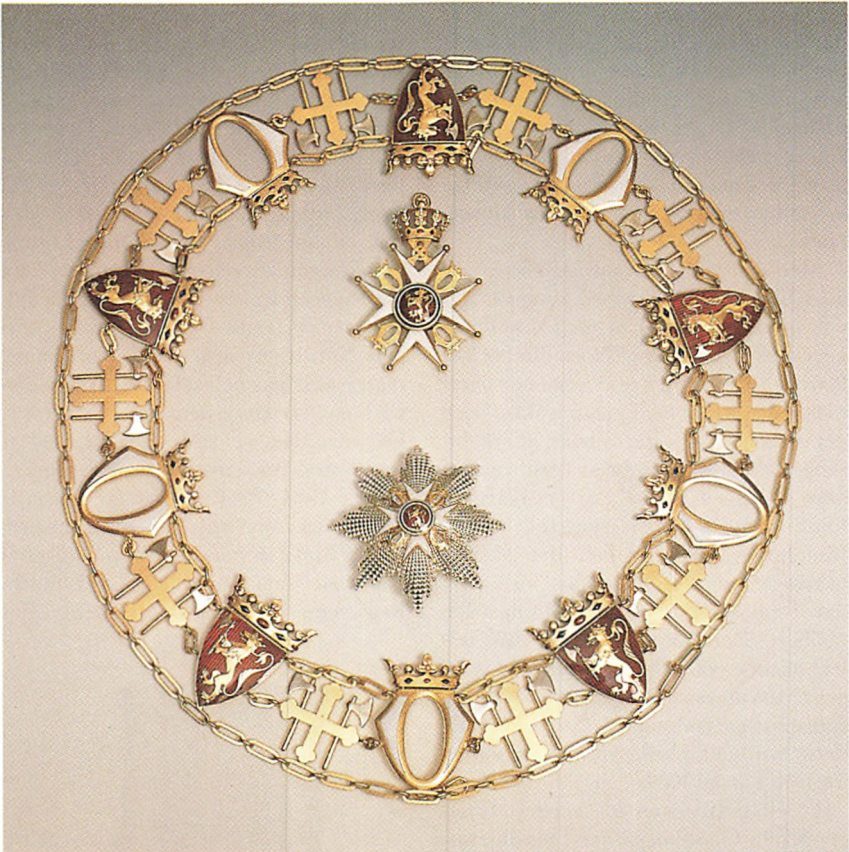
ning. Kongen mente at denne burde kalles »Den norske Fortjenstorden«, men i et møte med Statsrådet hevdet ministrene at den burde hete »Olaf den Helliges Orden«. Ifølge statsråd Petersens dagbok⁶ viste kongen frem et ridderkors og en stjerne »som han havde ladet gjøre til Prøve og som vi fandt meget smukke. Baandet er rødt med blaae og hvide Kanter«, ganske i tråd med kongens »morgengave« til det norske folk: det rene norske flagg. Med dette synes regjeringens aktive delaktighet i ordensspørsmålet å være unnagjort, og Den Kgl. Sanct Olafs Orden ble derefter innstiftet den 21. august 1847.

Bortsett fra ordensbåndet og riksvåpenet var det ingen spesielle norske trekk eller kjennetegn ved ordensinsigniene. Ridder- og kommandørkorsene var malteserkors, ikke ulikt det som var benyttet av Vasa-ordenen, og lik den form mange europeiske ordener fikk i forrige århundre. Mellem korsets armer var det innsatt en kronet »anglosaksisk« O – for Oscar! – og kronen var bøyle-krone og derfor moderne og heraldisk.

Storkorskjeden hadde avvekslende fire runde skjold med kongens valg-språk: »Ret og Sandhed« mellem fire runde »franske« skjold med riksløven og åtte av de ovennevnte kronede anglosaksiske O-er. Her var det derfor heller ikke mye av norsk opprinnelse.

Som en kuriositet kan nevnes at ordenen opprinnelig hadde tre grader (fire hvis Kjeden regnes som egen grad): storkors, kommandør og ridder. I 1873 ble kommandørgraden delt i to klasser og i 1890 ble også ridderklassen delt, og det ble da ifølge Statuttene besluttet at »Til Ridderer af 2. Klasse udnævnes indtil videre alene Udlændinge«. Herom mer senere.

I 1904 ble »Den norske Løve« opprettet, men fikk ingen betydning idet den bare hadde én grad og bare kunne tilde-



St. Olavs Ordens kjede.

les innehavere av St. Olavs Ordens storkors. Den ble tildelt noen svenske prinser, Wilhelm, Carl og kronprins Gustav, Sveriges konge 1907–50, som innehadde ordenen til sin død. Ordenen kan ikke sees å ha blitt formelt oppløst til tross for at ingen ordenstildeling har funnet sted siden 1905 og det nå ikke lenger er noen som har den.

Ved kong Haakon VII's valg til Norges konge i 1905 ble St. Olavs Ordens statutter revidert og ordenskjedens utførelse modernisert og sterkt fornyet. Men også kommandør- og ridderkorse-

ne ble endret idet O-ene mellom korsets armer ble skiftet ut med en gotisk O under en middelalderkrone. Denne O ble også satt inn i kjeden der riksvåpenet ble restaurert – dvs. brakt mer tilbake til middelalderformen, ikke minst i skjoldets form, og påsatt en middelalderkrone der liljene er erstattet med kløverblad.⁷ Dette er i tråd med den svenske og danske mer kontinentale tradisjon, som kanskje er i tråd med den folkelige tradisjon, mens den britiske kongekrone fortsatt har beholdt liljene. St. Olavs Ordens nye krone synes å være grunnla-

get for den senere utforming som har funnet sted av den heraldiske Riksvåpenkronen som Hallvard Trættemberg innførte med sin utforming i 1937, og som nå brukes. Denne har fem like store trekløver under bøyer og et rikseple mens, som et kuriosum, kongens personlige krone har tre store og to mindre kløveblad.

Men den viktigste endring i 1905 var at de fire røde skjold med kong Oscars valgspåk ble skiftet ut med ti »Olavskors med Olavsbiler«.⁸ Noen direkte forklaring på at dette nye symbol noe overraskende er tatt med kjennes ikke, men det er klart at det går tilbake til erkebiskop Valkendorfs embetsvåpen som senere – bl. a. av Trættemberg – er betegnet som Nidaros erkebispesets våpen (domkirkevåpen), hvilket det er noe uklart om det egentlig var, men som uansett peker klart tilbake til Olav den Hellige.⁹ Dette symbol var på 1800-tallet i økende grad blitt benyttet av norske geistlige i deres segl, og siden 1880-tallet som geistlige embetsstempler. I 1989 ble dette symbol forøvrig antatt som våpen for Den norske Kirke.

Et alternativ som ble vurdert brukt istedenfor Olavskorset var Trondhjemsrosen og et utkast foreligger. Denne rose er nå tatt i bruk som Trondheim universitets emblem.

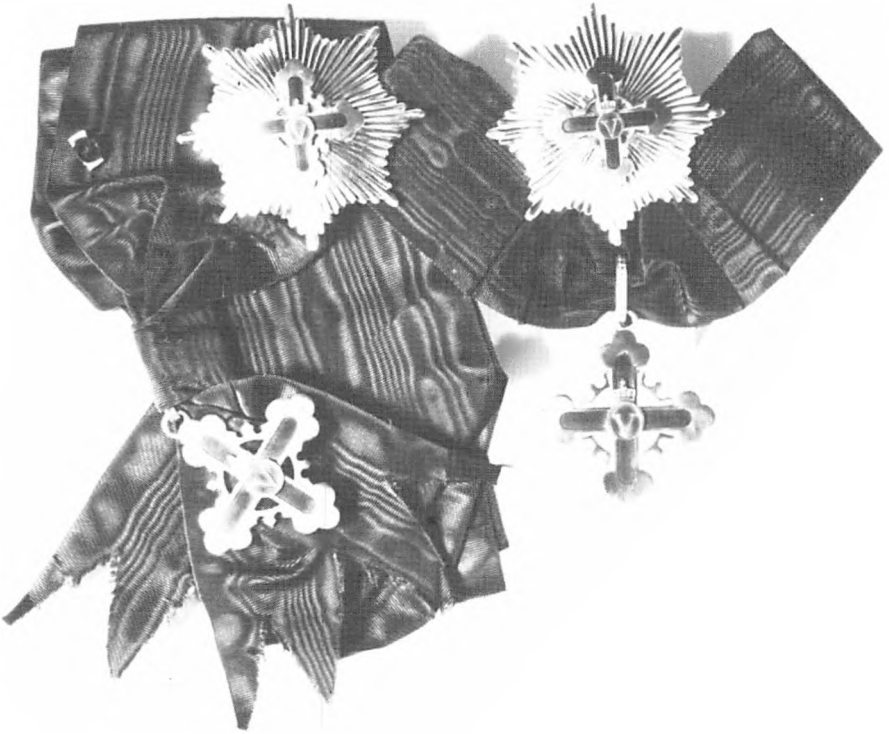
Senere er Olavskorset meget brukt på norske dekorasjoner, således på St. Olavs-medaljen (1939) og i Krigskorset (1941), og dette må derfor sies å være et dypt befestet norsk symbol.

I etterkrigsårene har det vært en jevn økning i internasjonale politiske, økonomiske og kulturelle kontakter mellom Norge og utlandet, og hermed har det medfulgt en stadig økning av dekoreringer av St. Olavs Orden og av St. Olavs-medaljen. Sistnevnte gis hovedsakelig til utlendinger som har gjort seg fortjent i foreningssammenheng, i kulturelt virke,

i Sjømannsmisjonen osv, og er i realiteten blitt en fortjenstmedalje. Men i mange kretser mente man etterhvert at det som følge av utviklingen var begynt å gå inflasjon i St. Olavs Orden. I Utenriksdepartementet begynte man derfor å tenke på om ikke tiden var moden til å få en ny Orden, ikke til erstatning for, men som et supplement til St. Olavs Orden. Utviklingen i Sverige siden 1975 da man gikk over til å gi svenske borgere medaljer, men fortsatte å gi utenlandske borgere Nordstjerneordenen, har på mange måter vært parallell selv om virkemidlene har vært kongruente men motsatte. Det var således et reelt og følbart behov som lå bak initiativet, som begynte å ta form i 1984. Protokollsjef Ketil Børde tok saken opp med utenriksminister Svenn Stray som likte tanken og drøftet den med statsminister Kaare Willoch. Regjeringen var ikke avvisende og, efter



Haakon VII's frihetskors.



Den kgl. norske Fortjenstorden.

sonderinger med opposisjonen, dvs. senere statsminister Gro Harlem Brundtland, ble spørsmålet forelagt H. M. Kongen hvis prerogativ ordenssaker er. Alle syntes enig i sak – og derfor gjenstod derefter bare ordenens utforming.

Å gjenopplive »Den norske Løve« ble straks forkastet, og i spøk ble den nye orden omtalt som »den norske isbjørn«. Løven ble som insignia avvist ikke minst på grunn av dens spesielle fortid, men også på grunn av likheten med den finske Lejon orden. I utgangspunktet var følgende kriterier klare: ordenen skulle være moderne, men med tradisjonelle røtter, insigniene skulle være enkle, den skulle fremstå som norsk og samtidig ikke være noen kopi av St. Olavs Orden.

Det var ingen grunn til å foreslå et malteserkors, og det falt derfor naturlig å velge et Olavskors. Et alternativ som ble vurdert var å benytte Trondhjemsrosen idet en rose også ville kunne peke tilbake til Havtorsætten, men dette ble likevel for søkt mens likheten med den finske Vita Ros' orden ville blitt for påfallende. I det valgte kløverkors ble det infeldt et rødt avrundet kors, og hensikten var her rent estetisk, selv om en baktanke var å vise til korstogstidens opprinnelige ordener. Det viste seg lite pent å la korset henge i en kongekrone, og det ble derfor satt en middelalderkrone mellom hver av korsets armer. I korsets midte ble så tilslutt satt Hans Majestetets kronede monogram – og her er statuttene noe tve-

dig formulert slik at fremtidige stormestre enten kan beholde kong Olav Vs monogram eller erstatte det med sitt eget. Her vil det således fortsatt kunne skje en utvikling. Utformingen skjedde i nær forståelse med det Kgl. Slott gjennom hoffsjef Odd Grønvold og, i 1985, med hans efterfølger hoffsjef Ingvald Smith-Kielland.

Ordenens navn ble bestemt til Den Kgl. norske Fortjenstorden, forøvrig i tråd med det forslag som ble fremmet av kong Oscar i 1846, så også her er det en historisk presedens. Etter kong Olavs ønske ble ordensbåndet gjort ensfarvet mørkeblått og vatret og skiller seg således klart fra St. Olavs Orden mens det samtidig viser tilbake til kong Haakon VIIIs frihetskors (1945) som er den eneste norske dekorasjon med blått bånd, – men med to vertikale hvite striper –, når det sees bort fra Forsvarets vernedyktighetsmedaljer.

Resultatet er at den nye ordens insignier er blitt ganske moderne i sin utforming, men med sterke røtter i norsk tradisjon. Ordenen ble vedtatt opprettet i Statsråd den 14. juni 1985 og samme dag fastsatte Hans Majestet ordenens statutter.¹⁰ Ordenen er siden da tildelt flere hundre utenlandske borgere til hvem St. Olavs Orden som hovedregel ikke lenger gis, og også til noen få nordmenn som har fast bopel i utlandet. Fortjenstordenen er derfor en integrert og aktiv del av ordenssystemet i Norge, og kan følgelig ikke betegnes som sekundær til St. Olavs Orden, men som et

supplement til denne. Men bare fremtiden kan vise hvorledes utviklingen blir videre, selv om det alt kan fastslås at ordenen i løpet av fem år har bevist sin berettigelse.

Noter

1. Således Magnus lagabøte og Eirik Magnusson i Stavanger domkirke.
2. Hertug Håkon, den senere kong Håkon V.
3. Erik Gunnes: Rikssamling og kristning (800–1177) i Norges historie – bind 2, Oslo 1976, s. 269.
4. C. Skovgaard-Petersen: Korset i Kirken og Kunsten, København 1947, s. 147.
5. Fattigforstandere o.l., men også svensk-norske gesandter fikk den tildelt. Etterhvert ble sølvmedalje ikke lenger utdelt, og gullmedaljen bæres idag bare av kong Olav V, som fikk den tildelt i Statsråd 2. juli 1973.
6. Edv. Bull: «Av Statsraad Hans Christian Petersens Dagbøker» i Norsk Historisk Tidsskrift, 5 rk. 4 bd. s. 82.
7. O. Delphin Amundsen: Den Kgl. Norske Sankt Olavs Orden 1847–1947, Oslo 1947, s. 26.
8. En «bile» er en øks med bredt blad til tømmermannsarbeide, f.eks. en bondeøks som den som drepte kong Olav i år 1030.
9. Ernst E. Areen og Sten Lewenhaupt: De nordiske ländernas ridderordnar, bd. III, Stockholm 1942, s. 46.
10. Ordenshistorisk Selskabs Årsskrift 1985/86, København, s. 69. Statuttene er forøvrig inntatt i Norges Statskalender siden 1986.
11. Rolf Norman Torgersen: Ordener, Oslo 1987, s. 141.

Ørnens flugt fra middelaldergrever til renæssanceborgere

Af Sigvard Mahler Dam

Major Knud Gether har i sit mægtige værk om middelalderfamilier¹ omtalt den præjsiske slægt von Rittberg. Major Gethers undersøgelser synes at bekræfte ældre tyske stamtavler, der fortæller, at den yngre præjsiske greveslægt von Rittberg nedstammer fra den urgamle vestfalske greveslægt von Rietberg, men denne opfattelse har mødt modstand hos tyske arkivarer, og major Gether udbad sig i juli 1989 forfatterens kommentar, specielt hvad angår den heraldiske side af sagen.

Forespørgslen igangsatte en større undersøgelse af de middelalderlige grever von Arnsberg og greverne von Rietberg, og den heraldiske historie er så interessant, at den fortjener at blive præsenteret for et publikum, der ynder middelalderheraldik. Lad os følge våbenmærket med ørnen, der engang blev udruget i sin rede på Arnsberg – »Ørnebjerg«.

De ældste von Arnsberg

De første historisk kendte personer af slægten havde en fornem herkomst. En kvinde af Welfernes slægt, Gerberge, datter af kong Conrad af Burgund (født ca 925, død 993) og Mahaut af Frankrig, ægtede omkring 988 Hermann hertug af Schwaben (død ca 1022) med hvem hun blandt andet fik datteren Gisela, der blev gift med Conrad (død 1039) af Waiblingernes slægt, i 1027 udråbt til romersk kejser. Efter sin mands død ægtede fru Gerberge ca 1004 Hermann greve von Werle (død ca 1022) og fik i dette

ægteskab tre sønner, Hermann, Ludolf og Bernhard.² Den ældste søn, Hermann, blev stamfader til greverne von Arnsberg, som imidlertid uddøde på sværdsiden i 1124 med greve Friedrich »den Stridbare« von Arnsberg.³

JOHANNES DOMINUS DE KUC

1298

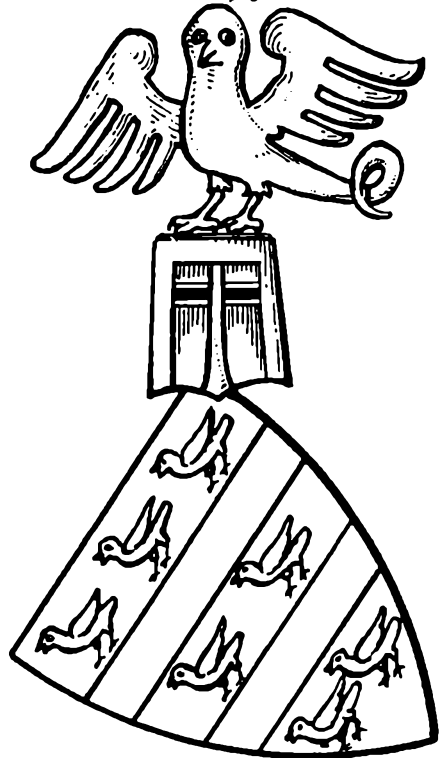


Fig. 1. Huset van Cuichs stamvåben. På hjelmene en ugle. Efter Siebmachers Wapenbuch 1898,² tfl. 114.

Greve Friedrichs arvedatter, Sophia, ægtede den nederlandske greve Gottfried van Cuich, der benævnes greve von Arnsberg i 1129 og 1145, og dette ægtepar blev stamforældre til det nye hus Arnsberg.

Det er et meget tidligt kapitel i den heraldiske historie, og der kendes intet våben for den ældste greveslægt, men der er en antydning af våbensøringen. Huset van Cuich førte et fra de senere Arnsbergere meget afvigende våben (fig. 1) med to bjælker og syv fugle, men greve Gottfried van Cuichs efterslægt førte ørnen som våbenmærke (et naturligt valg når man tager navnet Arnsberg i betragtning). Dette kunne antyde, at også »de gamle på bjerget« af slægten von Werle havde ført dette våben, hvilket igen antyder deres nære forbindelser med kejsermagten. Grev Gottfried fik således ikke blot arvedatteren og alle herlighederne, men overtog også det heraldiske våben knyttet til stedet.⁴

De to grene Arnsberg og Rietberg

Grev Gottfried og fru Sophia fik sønnen Heinrich van Cuich, greve von Arnsberg (død 1200), og med hans to sønner delte slægten sig i to grene: Heinrich greve von Rietberg (slottet Rietberg ligger 18 km nordøst for Lippstadt i Westfalen) og Gottfried II greve von Arnsberg, og differentieringen af tinkturerne i de to slægtliniers våbener (som vi skal se senere) stammer måske fra denne lejlighed. Førstnævnte fik sønnen Conrad greve von Rietberg (-1237-1273), sidstnævnte fik Gottfried III greve von Arnsberg (-1235-1287), og disse to satte sig over bord i 1237 og holdt mageskifte med hinanden. Conrad fik huset Cuichs stamgods mod at give afkald på grevskabet Arnsberg med alle dets godser nord for Lippe, som tilfaldt Gottfried.

Med Gottfried III's oldebarn, den barnløse Gottfried IV, uddøde greverne von Arnsberg den 21. februar 1371. Der kom ikke et nyt hus som herrer over grevskabet, for i 1368 havde Gottfried IV solgt det hele til ærkestiftet Köln, der i det 16. århundrede optog greverne af Arnsbergs våben i sit eget.

I middelalderens hæropstilling var greverne von Arnsberg de største ved angreb og de sidste ved tilbagetog, hvilket var en ærespost i datiden.⁵

Arnsberg-våbenet

Greverne von Arnsberg førte helt fra 1100-tallet en flakt ørn, der ser enten mod dekster eller sinister (fig. 2). Hjelmfiguren var enten (som på fig. 2) en ørnevinge eller en opsats af påfjer, hvorpå ses en gentagelse af skjoldfiguren. En differentiering kendes, idet Wilhelm von Arnsberg som junker i 1306 fører den dekstervendte ørn i et skjold med skaktavlet bort, men da han i 1321 besegler som greve, har han afkastet borten, så blot ørnen er tilbage.

Våbenets tinkturer oplyses af de forskellige våbenbøger på nær én (hvilket vi skal vende tilbage til) at være i rød felt en guldbevæbnet sølv ørn, og hjelmfiguren er en sort vinge belagt med en gentagelse af skjoldet. I nogle våbenbøger har ørnen en liggende guld halvmåne på brystet eller en guld kløverbladsstængel på vingerne, dette ses imidlertid aldrig i seglene.

I ærkestiftet Kölns våben optog man først i det 16. århundrede Arnsberg-våbenet, men med forvanskede tinkturer: i blåt felt en sølv ørn! Og fra ærkestiftets våben fandt det forvanskede Arnsberg-våben vej til kongeriget Prøjsens våben (i felt nr. 46!) midt i 1600-tallet. Senere rettede man dog feltets farve til rød, man havde opdaget fejlen!⁶

GOTTFRIED GRAF v. ARNSBERG.

1340.

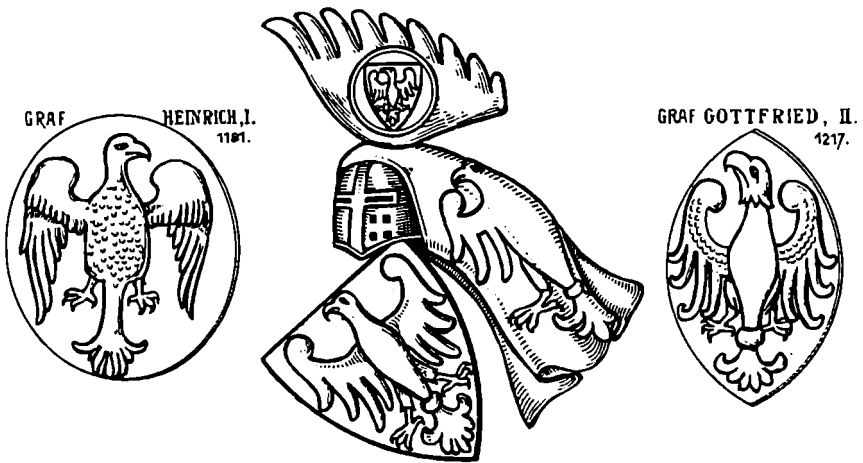


Fig. 2. Greverne af Arnsbergs våben efter segl. Tegneren har udeladt omskriften. Efter Siebmachers Wappenbuch 1898,² tfl. 114.

De sorte fra Arnsberg

En slægt, som havde en hel del gods i len af greverne af Arnsberg, blev kaldt »de sorte fra Arnsberg«. Den første, der er historisk kendt i dag, var »ridder Henrik kaldet Sort fra Arnsberg«, som omskriften på hans segl forkynder.⁷ Han solgte i 1186 en fri gård, som han havde arvet efter sine forfædre, til klostret i Wedinghausen Hans segl er bevaret (fig. 3), og vi ser en dobbeltørn siddende i et lindetræ, altså et våben, der er beslægtet med grevernes. Den selvsamme seglstampe blev anvendt i tre generationer. Den første Henrik optræder i 1213 og 1217 med sønnen af samme navn, der i 1223 er slået til ridder og i 1247 besegler med faderens signet.

I 1250 opsiger Adolph Edelherr von Holte, hans hustru Elisabeth og hendes moder Ermengarde, enke efter Heinrich den Sorte, et len, som de havde af greve Gottfried von Arnsberg. I 1278 besegler fru Elisabeth et dokument med sin bed-

stefaders signet og sønnen Heinrich von Holte og hendes broder Heinrich er vidner. Seks år senere har broderen fået signetet, som han besgler med, og i doku-

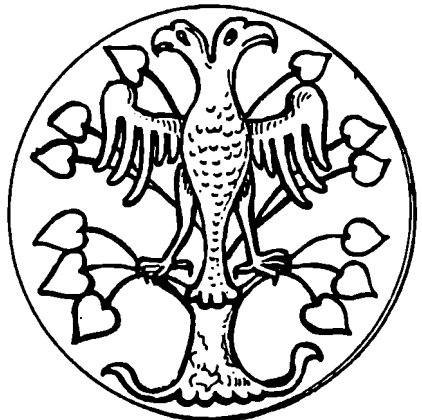


Fig. 3. Seglstryk af signetet, der i flere generationer blev nedarvet blandt »de sorte fra Arnsberg«. Omskriften er udeladt af tegneren. Efter Siebmachers Wappenbuch 1898,² tfl. 114.



Fig. 4. Våbenet i Conrad Grünenberg's Wappenbuch (1483) for slægten »Arnsberg«. Efter Siebmachers Wappenbuch 1898,² tvl. 116.

mentet betegnes han: »Heinrich kaldet Holte søn af Heinrich af Arnsberg kaldet Sort.«

I den »Grünenbergsche Wappenbuch« fra 1483 er der under navnet »Arnsperg« et fra de øvrige våbenbøger afvigende våben: i sort felt en sølv ørn, og på hjelmen et »trebjerg« med en sort fjerbusk i midterste bjerg (fig. 4). Det er et våben, der er ret afvigende fra de øvrige Arnsberg-våbener, og med »de sorte« in mente kunne det meget vel repræsentere denne slægt.

Hvor blev »de sorte« af? Der dukker en slægt Arnsperg op i Elsass i 1294, der betegnes som elsassisk uradel. Våben: i sort en sølv ørn, hjelmsfiguren er mere traditionel: to sorte vesselhorn hvorimellem en sølv ørn som i skjoldet.⁸

I Bayern findes »en god gammel-bayrisk slægt«, Armansberg, og man studser lidt, når man ser våbenet: i blå en

sølv ørn (det var netop de tinkturer, som ærkestiftet Köln benyttede) og som hjelmsfigur: to blå vesselhorn hvorimellem en sølv ørn som i skjoldet. Samme-steds findes en slægt Arensberg, der i et delt skjold fører »Armansberg«-våbenet i andet felt. Er disse slægter udløbere af den westfalske slægt? I Siebmacher har man ikke set ligheden. Den bayriske slægt blev i 1719 ophøjet i friherrestanden og i 1790 udnævnt til rigsgrever.⁹

Endelig bringer Siebmacher et våben under »Herrerne von Arensberg – grevelig märkisk adel«, der i guld felt viser en sort flakt ørn med et gyldent »Z« på brystet, og på hjelmen en ørn som i skjoldet,¹⁰ men om disse sidste kan knyttes til resten får stå hen i det uvisse.

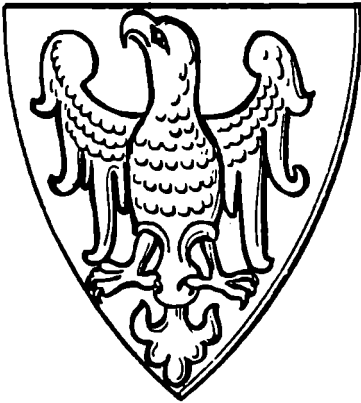
Om der skulle være stammefællesskab mellem greverne von Arnsberg og »de sorte« kan i dag ikke lade sig afgøre. Der vedgås ikke i 1200-tallet i dokumenterne noget slægtsforhold mellem dem, men den stædige fastholden af navnet Heinrich hos »de sorte« kunne meget vel pege på en tidlig udspaltning fra grevelinien, hvor det samme navn også forekom. At seglet viser en dobbeltørn behøver ikke være en hindring for slægtskab, f.eks. veksler greverne von Henneberg også mellem en almindelig flakt ørn og en dobbeltørn i 1200-tallet.¹¹

Greverne von Rietberg

Heinrich van Cuich, greve von Arnsberg (død 1200), var som sagt den fælles forfader til de to grevelige huse von Arnsberg og von Rietberg. Slægten delte sig i to linier med sønnerne Heinrich von Rietberg og Gottfried von Arnsberg, men helt adskilt har deres arvegodsers tilsyneladende ikke været, før disses sønner, Conrad von Rietberg og Gottfried von Arnsberg, i 1237 ved deres skiftsbrev fastlagde grevskabernes grænser.

Conrad I greve von Rietbergs efter-

GRAF KONRAD, II.
1282.



FRIEDRICH, II.
1297.



Fig. 5. Greverne af Rietbergs våben efter segl. Her er omskriften igen udeladt af tegneren. Efter Siebmachers Wappenbuch 1898,² tvl. 116.

slægt er udførligt behandlet af major Gether, så her vil vi koncentrere os om heraldikken. Fig. 5 viser et par af de tidligst bevarede segl, og disse farveløse eksemplarer viser jo ikke stor forskel fra Arnsværgvåbenet. Friedrichs segl har kløverbladsstængler på vingerne, hvilket vi hørte, at visse af Arnsværgerne havde, men det må betragtes som en stilistisk detalje. Skjoldet på ørnens bug er dog et særsyn, som ikke ses senere.

Våbenbøgerne oplyser os om tinkturændringen samt hjelmfiguren: i rødt felt en slakt dekstervendt guld ørn med blå tunge, hjelmen er kronet, og mellem to udadrettede røde sjerbuske ses et guld ørnehoved med rød tunge (fig. 6). Læg mærke til den karakteristiske måde som sjeropsatsen stikker op på, det er et træk, der går igen i alle de »ægte« Rietbergvåben. Da våbenet sidst i 1500-tallet nedarves kognatisk, forvandles opsatsen – bevidst eller ubevidst – til ørnevinger. Måske var hjelmfiguren for anderledes for renessancens smag!

I den ældre udgave af Siebmacher¹²



Fig. 6. Greverne af Rietbergs våben, som det tager sig ud i Grünenbergs Wappenbuch (1483). Efter Siebmachers Wappenbuch 1898,² tvl. 116.

ses under grev våbenerne »Rietberg« det omtalte våben, men med en afvigende hjelmfigur: en halv opstigende guld ørn med røde vinger (hjelm er uden krone), og det synes at være første gang, at Sjeropsatsen forvandles til vinger. Desværre er der ingen henvisninger i de ældre af Siebmachers Wappenbücher, men våbenet genfindes i en senere udgave¹³ under den russiske adel fra Østersøprovinserne. Her tilskrives våbenet Simon Graf zum Redtberge, der i 1520 var medlem af den tyske orden i Reval. Greve Simon nævnes hos major Gether,¹⁴ men den sidste efterretning om ham er her fra 1494, hvor hans forældre kaldes greve Johann von Rietberg og Margarete von der Lippe (som vi skal møde sene-



Fig. 7. Johann II greve von Rietberg etc. (1523–1562). Våbenet er delt, 1. felt er rødt hvori en guld ørn (grevskabet Rietberg), 2. felt er firdelt af guld og blå, og i dettes 1. og 4.: en sort bjørn med guld halslænke (herskabet Esens), og i 2. og 3.: to korslagte guld piske (herskabet Stedesdorf-Wittmund). Første hjelm er kronet og mellem to røde Sjeropsatser et guld ørnehoved (Rietberg), og på den anden hjelm ses to guld piske (Stedesdorf-Wittmund), hvorimellem en blå lilje (Esens). Efter Siebmachers Wappenbuch 1898,² tvl. 121.



Fig. 8. Våben for Erich greve von Hoya and Bruchhausen (1535–1575) efter ægteskabet med Armgard von Rietberg. Det er utraditionelt sat sammen, idet hjerteskjoldet viser de for Esens og Stedesdorf-Wittmund sammensatte våbener og i felterne ovenover og nedenunder ses den rietbergske ørn (jfr. fig. 7). Stamvåbenet for slægten Hoya er i guld felt to sorte, sølvbevæbnede bjørnelabber. Bruchhausen er tre gange tværdelt af rødt og sølv og Alt-Bruchhausen er firdelt og skråt firdelt af blå og sølv. Af hjelmene genkendes de to yderste fra fig. 7, den midterste hjelm er kronet og mellem to af blå/sølv og sølv/blå delte vesselhorn (Alt-Bruchhausen) ses to sorte, sølvbevæbnede bjørnelabber (Hoya), lagt på ti sølv spyd med faner tre gange delt af rødt og sølv (Bruchhausen). Efter Siebmachers Wappenbuch 1898,² tvl. 119.

re), og det er tydeligt, at han har forladt sin hjemegn og er taget til Rusland.

I en gammel landsknægtsang blev grevernes våben beskrevet omend i de omvendte tinkturer:

Der rode Arndt dede sich brummen
in synem overguldene Schilt
syne ogen begunnen tzo funkeln
recht wie Löwe wild.¹⁵

Den sidste greve af hovedlinien, Johann von Rietberg (1523–1562), kunne nok

give sine landsknægte grund til at »brumme« ovennævnte sang, for han var temmelig stridbar og endte da også sine dage i »brummen« i Köln efter at være blevet taget til fange i 1556. Det var vel denne hans dumdristige galskab, der skaffede ham tilnavnet »der Tolle« (den afsindige). Fig. 7 viser hans våben efter den »Hessische Wappenbuch von Wessel« sammensat af hans fædrene og mødrene våbener, dekster den rietbergske ørn, der som hjelmen burde være courtoisi-vendt mod moderens, Anna von Esens, Stedesdorf und Wittmunds, våben.

Rietberg-ørnens slugt fra slægt til slægt

Den sidste greve, Johann »der Tolle«, efterlod ved sin død to døtre, der naturligvis blev eftertragtede jomfruer – her var gods at hente i medgift! Den ældste datter, Armgard (1551–1584), ægtede blot 17 år gammel Erich greve von Hoya und Bruchhausen, der på en utraditionel måde satte sit og hustruens våbener sammen (fig. 8), men alle hans forhåbninger om at beholde besiddelserne i slægten slog fejl, de fik ingen børn inden hans død i 1575, 40 år gammel.¹⁶

Inden 1578 nåede den unge enke at give endnu en adelsmand store forhåbninger, idet hun nu giftede sig med den yngre Simon greve von der Lippe (1557–1613). Simon og hans søskendebarn, Philip von Lippe-Pyrmont, var de eneste tilbagelevende mænd af det gamle hus Lippe. Greve Simon forenede sit og hustruens våben efter akkurat samme mønster som sin forgænger i ægtesengen (fig. 9), men også hans forhåbninger brast, da der ikke syntes at komme nogen arving. Grev Simon forsøgte at holde på hustruens besiddelser ved at indsætte sin omtalte fætter, Philip von Lippe-Pyrmont, som sin universalarving, men denne døde pludselig ung og ugift i



Fig. 9. Greve Simon von der Lippes (1557–1613) våben efter ægteskabet med Armgard von Rietberg (1551–1584), udformet efter samme mønster som fig. 8, men nemmere at blasonere: firdelt af sølv og blått, 1. og 4. en rød rose med guld knop (Lippe), 2. og 3. en sølv svale siddende på en fem-oddet guld stjerne, hvorimellem en indskudt bred rød pæl belagt med en guld ørn (Rietberg) på hvis bryst et skjold firdelt af Esens og Stedesdorf-Wittmund. Våbenets midterske kronede hjelm tilhører slægten Lippe: to sølv ørnevinger hvorimellem en rød rose som i skjoldet. Efter Siebmachers Wappenbuch 1856,¹⁷ tlv. 104.

1583, og fru Armgard døde året efter blot 33 år gammel, hvorved grevskab og herligheder gik greve Simons næse forbi. En trøst var det imidlertid, at greve Simon i sit andet ægteskab fik talrige børn, hvorved det Lippeske hus undgik at uddø!¹⁷

Den yngste datter af greve Johann »der Tolle«, Walburgis (1555/56–1586), var ikke så eftertragtet en brud som »arvedatteren«, Armgard. Hun blev først gift i 1581, 26 år gammel, med greve Enno von Ostfriesland, der vist havde anet, at Armgard ikke ville føde sine mænd børn. Enno forenede sin hustrus våben med sit eget smukke østfrisiske våben (fig. 10), og allerede året efter



Fig. 10. Det Ostfriesiske våben efter at Walburgis von Rietberg (ca 1555–1586) bragte sine arvelande til slægten. Denne komposition viser imidlertid Ostfriesland, i sort en guld harpy (jomfru-ørn) og en guld seks-odet stjerne i hvert hjørne på den indskudte pæl. Af hjelmene tilhører den midterste kronede hjelm det Ostfriesiske hus: seks store strudsfer belagt med en guld lilje. Sammenlign dette våben med fig. 7 og bemærk hvorledes greve Enno har »presset« sit våben ned i den rietbergske komposition. Efter Siebmachers Wappenbuch 1887,¹⁸ tvl. 256.

brylluppet fødtes en arving, Sabina Catharina, til grevskabet Rietberg. Endnu en datter, Agnes, blev født i 1583. Håbet om en mandlig arving bristede, da den lille Johann Edzard både blev født og døde i 1586, og hans moder fulgte ham i graven nogle dage senere.¹⁸

Hvordan holdt man nu landene indenfor slægten? Jo, Enno skaffede sig en pavelig dispensation og giftede sin datter bort til sin broder! Sabina Catharina ægtede år 1600 sin farbroder, Johann

greve von Ostfriesland, der nu også antog et våben som sin broder (fig. 10). Ægteparret fik flere børn, en ny grevslægt von Rietberg var opstået. Sønnesønnen, greve Ferdinand Maximilian von Rietberg, døde i 1687 og efterlod sig to døtre, af hvilke Maria Ernestine Franciska (død 1758) i 1699 ægtede greve Maximilian Ulrich von Kaunitz af den mähriske linie. Fig. 11 viser hans våben før og efter ægteskabet med den rietbergske arvedatter. Deres søn, grev Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg (1711–1794), blev i 1776 ophøjet i den böhmiske fyrstestand. Fig. 12 viser hans ved denne lejlighed erhvervede våben, og så højt havde den rietbergske ørn vist ikke fløjet siden dens tilsynekomst på det gamle Arnsberg!¹⁹

von Rietberg-slægtens deling – sagn eller sandhed?

Greve Johann »der Tolle von Rietbergs farfader hed ligeledes greve Johann (død 1516), og han ægtede ca 1475 Margarete von der Lippe (datter af Bernhard VII von der Lippe (1429–1511) og Anna von Holstein-Schaumburg). De fik sammen ni børn, der alle kan ses hos major Gether.²⁰ Grev Johanns segl er bevaret og er så identisk med våbenet på fig. 6, at dette kunne være brugt som forlæg af signetstikkeren.

Efter år 1511 skal han have opløst ægteskabet med fru Margarete og frasagt sig grevetitlen, som han overlod sin allerede myndige søn, Otto greve von Rietberg (–1486–1535), der altså blev fader til den tidligere omtalte greve Johann »der Tolle«. Efter skilsmissen skal Johann von Rietberg have giftet sig med borgmesterdatteren Maria von Sintzemann fra Lippstadt, og fik med hende en søn, Johann von Retberg (død 1580) til Osterholz, et gods ca 40 km nordøst for Lippstadt.



und
vor der Rietbergischen Erbschaft. nach

Fig. 11. Greverne von Kaunitz af den mähriske linie: firdelt af rødt og guld, 1. og 4.: to i hjerteform sammenslyngede sølv vandplanter (Kaunitz), 2. og 3.: en blå rose med guld knop (Landstein-Sesina-Austi). Tre kronede hjelme, den første med en halv opspringende guld løve med rød tunge (Landstein), den anden med en blå rose med guld knop (Landstein-Sesina-Austi) og den tredje med sorte ørnevinger (Kaunitz). I 1699 ægtede greve von Kaunitz (død 1746) arvedatteren til Rietberg af det Ostfriesiske hus, hvorefter han tog hele det Ostfriesiske våben (fig. 10) og lagde Kaunitz-Landstein våbenet ind som hjerteskind. Efter Siebmachers Wappenbuch 1878,¹⁹ tvl. 99.

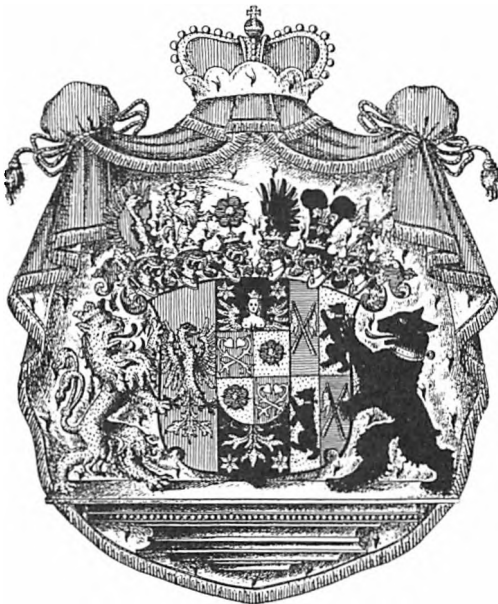


Fig. 12. Greve Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg (1711–1794) blev 27. juni 1776 ophøjet til böhmisk fyrste, hvorved det sammensatte våben på fig. 11 fik skjoldholdere og fyrstekappe, og alle seks hjelme blev vedføjet. Efter Siebmachers Wappenbuch 1887,¹⁸ tvl. 147.

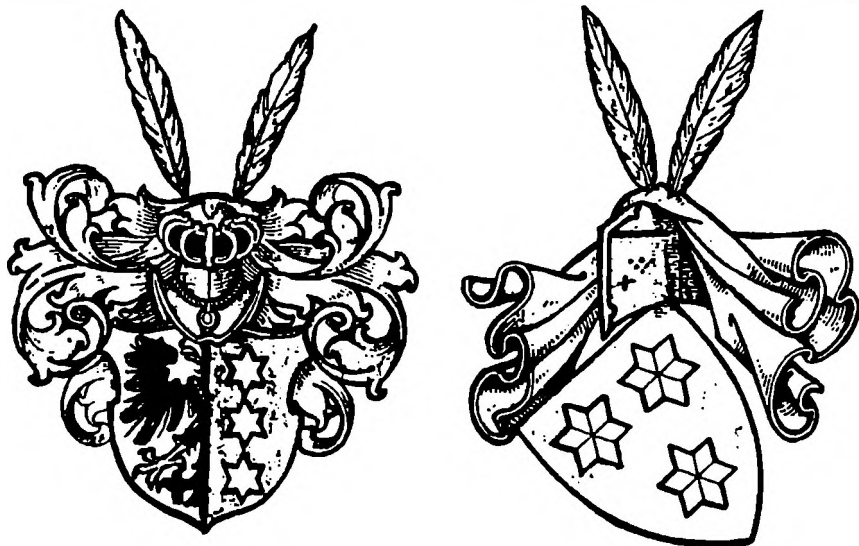


Fig. 13. De to varianter af Retberg-våbenet i Westfalen. Efter »Wappenbuch des Westfälischen Adels«.²²

At den tidligere greve Johann von Rietberg, der allerede med fru Margarete havde en søn Johan, i sit andet ægteskab fik endnu en søn af dette navn, antyder, at Maria von Sintzemans fader også har heddet dette. Hun er derfor formentlig datter af den i 1479 nævnte rådmænd i Lippstadt »Johan Synszkeman«. Denne rådmænd blev senere borgmester og nævnes som sådan i årene 1481, 1485, 1489, 1494 og 1496,²¹ men nu opdages noget besynderligt: det ene øjeblik benævnes borgmesteren »Johan Synszkeman genannt Retberch«, det andet »Johan Retbergh genannt Synssckeman«! Kan greven allerede have været i slægt med sin anden hustru? Som i Danmark tilhørte også i Tyskland patriciatet i de store byer enten lavadelen eller fattige grene af landadelens slægter. Var borgmesteren mon en efterkommer af greverne von Rietberg?

Det er i denne forbindelse interessant, at der i Westfalen var to variationer af Retberg-våbenet (fig. 13),²² som vi tyde-

ligt kan se hører sammen, og de to sjer på hjelmen minder meget om greverne af Rietbergs hjelmfigur med den »strittende« sjeropsats. Johann von Retberg (død 1580) til Osterholz' efterkommer førte det delte våben med en halv, sølvbevæbnet sort ørn fast på delingen i første røde felt og tre seksdodede sølv stjerner i stolpe i andet blå felt. De tre stjerner skal stamme fra moderen, Maria von Sintzemann, »fra hende kommer, efter diplommet, det blå felt med de tre sølvstjerner«.²³ Her hentydes til en ægteskabskontrakt, hvor Johann von Rietberg frasagde sig grevetitlen, da det blev anset for usømmeligt, at en rigsgreve giftede sig med en borgmesterdatter.²⁴ Det er vigtigt at bemærke, at der hentydes til et (nu tabt?) dokument, idet man ikke kan regne med, at en respekteret forsker skriver »efter diplommet« uden at have set et sådant!

Det delte våben på fig. 13 har også fundet vej til »Siebmacher«,²⁵ hvor det er opført under »uddød præjsisk adel i

Sachsen«. Den 1751 afdøde præjsiske generalmajor Arnold Goswin von Rettberg ejede godset Gutenberg i hertugdømmet Magdeburg, hans efterkommer findes ikke mere, oplyses der. Endvidere førte også den danske kaptajn og borgmester i Soest (hvorfra også generalmajoren stammede) Johann Rembrecht Rettberg våbenet. Han blev anerkendt som tilhørende den præjsiske adel den 1. maj 1717, fortæller en anmærkning. Våbenet (uden hjelmsfigur) beskrives: delt, første felt rødt med en halv sølvbevæbnet sort ørn fast på delingen, andet felt blått hvori tre sølv stjerner, stillet to over en.

Patricierne i Lippstadt

Johann von Retberg (død 1580) til Osterholz fik tre sønner, hvoraf den mellemste, Johannes von Retberg blev stamfader til patricierslægten i Lippstadt, og fra hans børnelok er bevaret gravsten med slægtsvåbenet på, hvilke først blev genfundet ved Mariekirken restaurering 1964 til 1974.

Datteren Magaretha (død 1680) var gift to gange, hvilket ikke er usædvanligt, men usædvanligt er, at hun forekommer på begge ægtemændenes gravsten, skønt hun kun kan ligge under den ene! Første mand var præst ved Mariekirken i byen, Johannes Püngel (død 1645) og på hans ligsten ses Püngels bømærke samt fru Margarethas delte våben (uden hjelmsfigur) som det ses i fig. 13. Derefter ægtede hun sin mands efterfølger i embedet, Nicolaus Gether (død 1679), og kom naturligvis efter 34 års samliv til at ligge under hans gravsten. Men på den sidste sten er hendes våben anderledes: i det udelte skjold ses en ørn med tre stjerner på brystet, to over en.²⁶

Margarethas broder, Marcus Retberg den yngre (1625–1696), fandt ligeledes sit sidste hvilested i Mariekirken, og

hans pragtfulde ligsten er endnu bevaret (fig. 14) med det delte våben, omend hjelmsfiguren nu viser to ørnevinger.

I samme kirke blev også Ferdinand Maximilian (1653–1687), den sidste greve von Rietberg af huset Ostfriesland begravet (se tidligere i denne artikel), og hans ligsten blev fundet under gulvet i 1967. Man fandt imidlertid ikke stenen bevaringsværdig og destruerede den! Hans våben ses i alliance med hustruens, men af hele det Ostfriesiske vå-



Fig. 14. Ligsten over Marcus Retberg, borgmester i Lippstadt, død 1696. Foroven ses det delte Retberg-våben (jfr. fig. 13), blot med to ørnevinger som hjelmsfigur. Foto af major Gether.



Fig. 15. De præjsiske grever von Rittbergs våben af 1717. Firdelt af sølv og blå i en guld bort. 1. og 4.: en kvart sort kronet ørn fast på delingen (Prøjsen), 2. og 3.: tre seksoddede guld stjerner to over en (Retberg). Hjerteskjold: i rødt en guld ørn (Rietberg). To kronede hjelme, den ene med en guld ørn som i hjerteskjoldet (Rietberg), og den anden med en blå og en rød strudsfer (Retberg). Efter Siebmachers Wappenbuch 1857,³⁰ ivl. 26.

ben (fig. 10) ses kun den rietbergske ørn, blot kronet.²⁷ Efter grevens død gik grevskabet Rietberg, som allerede omtalt, over til greverne von Kaunitz.

Man har altså levet side om side i Lippstadt, og havde borgmester Marcus Retberg og familie fundet på historien om herkomsten fra grev Johann (død 1516) og uden ret ført den rietbergske ørn – omend delt – så skulle man vente, at de samtidige grever havde anlagt sag mod borgermændene!

De præjsiske grever von Rittberg

Føromtalte Johann von Retberg (død 1580) til Osterholz havde en anden søn, Gobel von Retberg (1545–1623), hvis

sønnesøn af samme navn (1615–1693) aflagde borgerskabsed i Soest 1651 og blev siden rådmand og godsejer.

Hans søn, Johann Rembrecht Rettberg (1654–1734), dansk kaptajn og siden borgmester i Soest, fik den 1. maj 1717 udstedt en præjsisk adelsfornylse. En adelsfornylse, ja, det plejer at betyde, at manden er adelig i forvejen omend sunket i stænderne. Det var ham, der i en anmærkning i »Siebmacher«²⁵ blev omtalt som sørende det delte våben, se fig. 13, hvorimod det nye præjsiske våben ses i fig. 15.

Hans tre sønner, Anton Günther Albrecht von Retberg (1698–1763), oberst i den kgl. polske garde, Johann Dietrich Arnold von Rittberg (1707–1785), oberst ved dragonerne og Johann Wilhelm Florenz von Rittberg (1719–1791) grenaderløjtnant, blev af den præjsiske konge, Friedrich II, ophøjet i grevestanden den 30. december 1751.

Nyere genealogiske håndbøger²⁸ har forkastet historien om greverne von Rittbergs nedstamning fra Johann von Rietberg (død 1516) og anden hustru Maria von Sintzemann som det rene opspind. I stedet siges stamfaderen at være borgen i Lippstadt, Hermann von dem Redberge/Rebberge, der er nævnt år 1405, men det med nogle spinkle antydninger.²⁹

Den ofte omtalte »tyske grundighed« synes at være en legende, når man foretrækker en hypotese af noget tilfældig karakter (se note 28), og i samme forbindelse undrer man sig over »Deutsches Adelsarchiv's« svar til major Gether, dateret 15. juni 1989:

»Deres heraldiske bevisførelse er heller ikke overbevisende. Greverne von Rietbergs våben viser en hel gylden ørn i rødt felt, hvorimod rådstueslægten Ret(t)bergs våben i Lippstadt i et delt skjold viser en halv sort ørn i sølv eller guld felt. Det drejer sig altså ikke om et

halvt skjoldbillede af greverne von Rietbergs våben.«

Lad os se på Rittberg-våbenet i fig. 15. En detalje er helt oversat: hjerteskjoldet. Det er tydeligt, at hjerteskjoldet (i rødt felt en guld ørn) hører sammen med hjelmsfiguren, for begge ørne er ukronede – dette »sæt« er netop meget lig de gamle grever von Rietbergs stamvåben. Man skulle tro, at en talsmand for det tyske adelsarkiv var klar over, at stamvåbenet som regel skal søges i hjerteskjoldet!

Men hvad er det da for en sort ørn, der findes i skjoldet? Et opslag i »Siebmacher«³⁰ kan opklare det hele:

»Rittberg. Skal nedstamme fra det i 1562 uddøde dynasti greverne von Rietberg, i det mindste fører de deres våben i hjerteskjoldet: i rødt felt en gylden ørn. Ellers har våbenet guld bort og er firdelt af sølv og blå, i 1. og 4. felt en halv, sort kronet *projsisk* ørn fast på delingen, i 2. og 3. felt tre guld stjerner stillede to over en. To hjelme: 1: den gyldne ørn fra hjerteskjoldet, hjelmlædet: sort og hvidt, 2: to strudsfer, en blå og en rød, hjelmlædet: rødt og gult. Skjoldholdere: to ridere.«

Som det ofte er tilfældet, har slægten altså fået lov at inkorporere en del af kongevåbenet i sit eget våben.

Kan patricier-våbernets ørn (fig. 13) være identisk med greverne von Rietbergs ørn? Det røde felt har de tilfælles, men hvorfor fører patricierne pludselig en sort ørn i stedet for en gylden? Der kan være sket følgende: enten kan der være sket en oxydering af et farvet våben, der har været forlæg for patriciernes kendskab til tinkturerne, således at den metalfarvede ørn er blevet sort. Eller også har man levet i en heraldisk forfaldsperiode, hvor ørnen er malet sort, »fordi ørne nu engang er sorte«, og dermed blev denne uheraldiske farvekom-



Fig. 16. Rittberg-våbenet fra hertugdømmet Nassau, som skal være det samme som 1500-tals slægten i Lübeck førte. Delt, første felt rødt hvori en halv kronet guld ørn, i skjoldranden tre seks-oddede sølv stjerner i stolpe, andet felt rødt med to bjælkevis lagte sølv bølger. Af den kronede hjelm en halv opvoksende guld ørn som i skjoldet. Efter Siebmachers Wappenbuch 1858.³²

bination skabt. Begge fejl er temmelig almindeligt forekommende.

En von Retberg i det lybske råd

14. november 1525 overlod den strenge, ærbare og ærefaste Her Otto Krumpen, ridder, efter den kongelige majestæt (Christiern III) af Danmarks befaling, til den ærefaste og fornemme Her Cordt Wibbekinck udsendt af det ærbare råd i Lübeck, landet Bornholm og slottet Hammershus med indkomst, brug og rettigheder.³¹

Den udsendte rådmænd tilhørte en fra Westfalen til Lübeck indvandret familie,



Fig. 17. Det af forfaldsheraldikken prægede brevadvælsvåben for en hannoveransk gren af slægten von Retberg. Firdelt. 1. felt: i guld en halv kronet sort ørn fast på delingen og to seks-oddede røde stjerner i stolpe. 2. felt: i blå en guld dobbelt fiskekrog. 3. felt: på baggrund af blå himmel og sølv vand, en svømmende sølv delfin. 4. felt: i rødt en bjælkevis lagt sølv bølge. På den kronede hjelm en sort ørn som i skjoldet. Her efter den ældste gengivelse i Siebmachers Wappenbuch 1788.³⁴

og rådmanden hed egentlig Cord Wibbecking von Retberg. Medlemmer af denne slægt blev senere ophøjet i friherrestanden i hertugdømmet Nassau, og deres våben (fig. 16) er yderst interessant: det røde felt og den gyldne ørn er en utilsløret henvisning til greverne von Rietberg, og her er endvidere blevet plads til tre små stjerner, måske for at antyde slægtskabet mellem patricierslægten i Lübeck og ditto i Lippstadt.³²

Hannoveranerne

Nytårsdag 1754 blev den hannoveranske overamtmand, Heinrich Jonas Rettberg og hans ægtefødte efterkommere af kejser Franz I ophøjet i rigsadelen, hvil-

ket af uforklarlige grunde først efter overamtmandens død blev tjenstligt offentliggjort den 18. december 1764.³³ Det oplyses, at den adlede tilhørte den westfaliske slægt, men der står intet om hvorledes, og da Gether ikke har ham med blandt efterkommerne af Johann von Retberg (død 1580) til Osterholz, kunne man tænke sig, at man har baseret sit udsagn blot på de enslydende navne.

Det oplyses, at af denne gren var den hannoveranske hofråd, Johann Heinrich Retberg, tidligere blevet ophøjet i rigsadelen af kejser Karl VI,³³ men der står i det tyske adelsleksikon intet om hvornår, eller hvorledes hofråden og overamtmanden var i familie.

Fig. 17 viser Heinrich Jonas Rettbergs våbenskjold, som i »Siebmacher« er henregnet under »brevadel«. I skjoldets første felt ses en halv sort, kronet ørn sammen med to røde seks-oddede stjerner, hvilket uvægerligt fører tankerne til våbenet på fig. 16, hvis andet felt minder om fig. 17's fjerde! Hvorfor har man nu valgt at føre ørnen i et guld felt? Var det vægelsind, eller kan det bero på, at denne gren blev ophøjet af kejsermagten, den tyske kejserørn er jo netop sort i guld felt.

Der er uvægerligt forskel på »adelsfornyelse« og »brevadel«. Det vil sige, at den præsiske slægt von Rittberg blev i forvejen betragtet som adel, og skiltede også med det ved at føre det gamle von Rietberg-våben som hjerteskjold. Den hannoveranske familie blev ikke betragtet som adel før kejseren ophøjede dem, men den synes dog via sit våben at ville fortælle om slægtskab med von Rittberg og de øvrige, der fører ørnevåben.

Noter

1. Knud Gether, »Middelalderfamilier i Flensborg og Nordfriesland og deres efter-

kommere i Danmark, Tyskland og Norge«, bd. 1–2, Lyngby 1986–87. Nærmere genealogiske oplysninger om de enkelte personer von Ritberg/Rietberg kan findes i dette værk side 563ff.

2. »Europäische Stammtafeln I«, Marburg 1980, tvl. 57 »Die Welfen« viser fru Gerberges herkomst og ægteskaber. I »Sicbmachers Wappenbuch« (herefter til »Sieb. Wap.«) 1. Band, 1. Abth. 2, Nürnberg 1898, s. 112 er der byttet om på rækkefølgen af fru Gerberges ægteskaber, idet man nævner, at Hermann (af Werle) i år 1000 kaldes Gerberges søn. Imidlertid må det dreje sig om hendes søn i første ægteskab, Hermann (af Schwaben), der blev hertug efter sin faders død i 1003 til sin egen død i 1012, hun havde altså to sønner af samme navn. Denne Hermann af Schwaben er ellers nævnt i samme »Sieb. Wap.« s. 127 ved »Die Babenberger – die schwabische Linie«, uden at han dog selv var Babenberger. Forfatteren i »Sieb. Wap.« hævder ligeledes, at den første, der nævner greverne af Werle-Arnsberg, er vores danske Saxo, der i tilknytning til kejser Heinrich III (1017–1056) nævner nogle *delvis* rigtige oplysninger om de tre brødre Hermann, Ludolf og Bernhard af Werle. I de gængse danske udgaver af Saxo har forfatteren imidlertid ikke fundet belæg for denne påstand, ej heller hos Sven Aggesøn eller Adam af Bremen findes disse oplysninger, så den tyske forfatter kan ikke have forvekslet forfatterne. Grev Bernhard nævnes ofte hos Adam af Bremen som en meget egenmægtig herre.

3. »Sieb. Wap.« 1. Band, 1. Abth. 2, Nürnberg. 1898, s. 112.

4. Som note 3, s. 114f og tavlerne 112, 113 og 114.

5. Som note 3, s. 112, man anfører von Leibnitz, »Vom Unterschied zwischen dem Reichshauptbanner und der Württembergischen Sturmfahe«, uden år og sted, s. 16, som kilde.

6. Om ærkestiftet Kölns brug af Arnsberg-våbenet: »Sieb. Wap.« (note 3) s. 112. Om Præjsens brug af samme: »Sieb. Wap.« 1. Band, 1. Abth. 1, Nürnberg. 1856, s. 11 og i 1. Band, 1. Abth. 4, Nürnberg. 1921, s. 13. Det rettede våben kan ses i Ottfried Neubecker, »Heraldik, kilder, brug, betydning«, Kbh. 1979, s. 53 i skjoldets sidste felt.

7. »SIGILLVM.HENRICI.NIGRI.DE. ARNESBERG«

8. »Sieb. Wap.« 2. Band, 7.–11. Abth., Nürnberg. 1858–73, i 10. Abth. tvl. 3. Våbenet findes også gengivet i den ældre udgave af »Sieb. Wap.« 3. Band, Nürnberg. 1772, tvl. 149 og i 5. band, samme år og sted, tvl. 346.

9. »Sieb. Wap.« 2. Band, 1. Abth., Nürnberg. 1856, tvl. 1. Den ældre udgave af »Sieb. Wap.«, 1. Band, Nürnberg. 1772, bringer våbenet med ørn en i det blå felt under Bayern og kalder det her »von Armsberg oder Arnsberg«, og antyder derved, at det er en og samme slægt.

10. »Sieb. Wap.« Supplement 4, Nürnberg. 1767, tvl. 3.

11. »Sieb. Wap.« (som note 3) tvl. 119 viser von Henneberg-våbenet i 1202: en flakt ørn og i 1212: en dobbeltørn, begge afbildninger efter segl.

12. »Sieb. Wap.« Band 2, Nürnberg. 1772, tvl. 18.

13. »Sieb. Wap.« Band 3, Abth. 11, 2, Nürnberg. 1901, s. 162 og tvl. 106.

14. I bogen angivet i note 1, s. 575.

15. Nævnt i »Sieb. Wap.« (note 3) s. 114. Sangen stammer fra »den ædle fyrste Wilhelm zu Gulich, Gelre, Cleve, Berg etc« (søn af hertug Johann van Jülich, Cleve og Berg, blev 1538 indsat som hertug Karl van Egmonts arving i hertugdømmet Geldern, iflg. »Sieb. Wap.« Band 1, Abth. 1, 3, s. 28), og lyder oversat: Den røde ørn der brummer / i sit overgyldne skjold / hans øjne begynder at funkle / ret som en løve vild.

16. »Sieb. Wap.« (som note 3), s. 115f og tvl. 119.

17. »Sieb. Wap.« Band 1, Abth. 1, 1, Nürnberg. 1856, tvl. 104. Genealogiske oplysninger, se Gether (note 1) s. 578ff.

18. »Sieb. Wap.« Band 1, Abth. 3, 3A, Nürnberg. 1887, s. 206f og tvl. 256, samt »Sieb. Wap.« (note 3) s. 117ff.

19. »Sieb. Wap.« Band 1, Abth. 3, 1, Nürnberg. 1878, s. 43f, tvl. 95 og 99, samt »Sieb. Wap.« (som note 18) s. 120f, tvl. 146 og 147.

20. Gether (note 1) s. 573ff og et foto af Johann von Rietbergs segl s. 571.

21. S.A. Overmann, »Die Stadtrechte der Graffschaft Mark« I, Münster 1901. Major Gether har taget en udskrift af den kronolo-

giske liste over rådmænd og borgmestre i Lippstadt.

22. Max von Spieszen, »Wappenbuch des Westfälischen Adels«, Görlitz 1901–03, tvl. 255.

23. A. Fahne von Roland, »Geschichte der Westphälischen Geschlechter«, Köln 1858, s. 333f.

24. Leopold Freiherrn von Ledebur, »Adelslexicon der Preussischen Monarchie«, Berlin 1855, s. 284.

25. »Sieb.Wap.« Band 7, Abth. 3 a-d, Nürnbn. 1900, s. 17 og tvl. 12.

26. Fotos af gravstenene ses hos Gether (note 1) s. 561 og 583.

27. Foto af stenen hos Gether (note 1), s. 595. At resten af det Ostfriesiske våben er udeladt skyldes enten besværet med at hugge et så detaljeret skjold ud i sten, eller fordi denne gren af slægten var kendt som de nye grever af Rietberg og derfor har bibeholdt det gamle grevsvåben. Det er ligeledes bemærkelsesværdigt, at hos fyrsterne af Kautzitz, som senere arver grevskabet, beholder den rietbergske ørn hæderspladsen i skjoldets dekstre felt.

28. Genealogischen Handbuch des Adels, Genealogisches Handbuch der Gräflichen Häuser, Bd. 23, Limburg 1960, s. 339. Samt den nye udgave af bogen fra 1965, hvor våbenet også er gengivet, s. 276 (dog uden den gyldne bort).

29. Argumenterne for at greverne skulle nedstamme fra borger i Lippstadt Hermann von dem Reberge, er, at F. v. Klocke forlængst har bevist dette, og man henviser til hans artikler i »Pflingtblätter des hantschen Geschichtsverein, Blatt 18«, Lübeck 1927, hvor artiklen »Patriziat und Stadtadel im alten Soest«, findes. Og til »Zeitschrift f. vaterländische Geschichte und Altertums-kunde«, Band 84, Münster 1927, s. 108: »Alt-Soester Bürgermeister aus 6 Jahrhunderten, ihre Familien und ihre Standesverhältnisse«.

I førstnævnte bog nævnes blot, at Retbergerne tilhører byadelen. I sidstnævnte (s. 177) står, at slægten tilhører byadelen i Soest

i det 17. og 18. århundrede, og bærer sit navn efter Rietberg, men stammer fra Lippstadt, hvor Hermann von dem Reberge allerede sad rådet i 1405, og der henvises til den her (i note 21) nævnte bog af Overmann, hvor den omtalte Hermann også nævnes i rådmandslisten, *men kun i år 1405!* Dette er absolut ikke et håndfast argument, men minder nærmere om en henkastet bemærkning. At henvise til Klockes artikler som altafgørende *beviser*, således som jeg har forstået, man har gjort overfor major Gether, er at skyde over målet.

30. »Sieb.Wap.« Band 3, Abth. 1, Nürnbn. 1857, s. 24 og tvl. 26.

31. Brevet er afskrevet i den senere hovedsmand på Hammershus, Bernt Knops, regnskabsbog, og han skriver senere, at samme Her Cordt Wibbekinch overlod ham slottet på rådet i Lübecks vegne, J.R. Hübertz, »Aktstykker til Bornholms Historie«, Kbh. 1852, akt nr. 69 og 111. Regnskabsbogen henligger i arkivet i Lübeck.

32. »Sieb.Wap.« Band 3, Abth. 3, Nürnbn. 1870, tvl. 17. I teksten oplyses, at den lybske familie er forskellig fra den i Hannover adlede, ikke desto mindre afbildes hannoveranernes 200 år yngre våbenskjold! Endvidere henvises i teksten til det under Nassau afbildede våben, som kan ses i værket Band 2, Abth. 7, Nürnbn. 1858, tvl. 10 (det her på fig. 16 viste våben). I sidstnævnte bind står, at det er svært at afgøre om slægten er den samme som den i Hannover adlede, men desværre nævnes hverken personer eller årstal for våbenets brug, kun at ved bogens udgivelse lever slægten stadig i Nassau.

33. E.H. Kneschke, »Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexicon«, Leipzig 1930, s. 461f.

34. L.Frh. v. Ledebur, »Adelslexicon der Preussischen Monarchie«, Berlin 1855, s. 284. »Sieb.Wap.«, Supplement X, Nürnbn. 1788–1795, tvl. 26 (ses fig. 17), viser en hel ørn som hjelmfigur (bindet udkom ca 40 år efter adlingen), ellers ses en halv opvoksende ørn. »Sieb.Wap.« Band 2, Abth. 9, Nürnbn. 1858–1873, tvl. 33 (hannoveransk bredadel).

Eit norsk Butlervåpen

Av Kolbjørn Ekkje

Slekta FitzWalter Butler var ei av dei fremste slektene i England frå den tida då den engelske kong Henrik 2. tok makta i Irland. Kong Henrik 2. utnemnde i 1171 Theobald FitzWalter til *Chief Butler of Ireland*. I 1185 vart embetet og tittelen gjort arveleg og FitzWalter vart den 1. *Hereditary Chief Butler of Ireland*, eit embede som på den tida gav stor makt, men som i dag er redusert til seremonimeister ved kroningar og elles ved kongebesøk i Ulster. Våpenet til Theobald FitzWalter kjenner eg ikkje.

Son hans, Theobald FitzWalter (nr. 2) (1199/1200–1230), som var den 2. *Hereditary Chief Butler of Ireland* til dei engelske kongane, tok tittelen med den franske forma LE BOTILER eller på engelsk BUTLER i 1221. Seinare tok slekta i bruk eit embedsvåpen med denne skildringa: *På raud grunn tre staup med lokk*. Dette gjorde ætta seinare til ein del

av ættevåpenet. Burke's General Armory nemner eit firdelt skjold med desse to våpena, utan å oppgi årstal: 1. og 4. feltet Butler (FitzWalter) og 2. og 3. feltet Butler. Hjelmeiteiknet er fra ætta sitt våpen og.

»Lord Butler« tittelen har no i lang tid følgt etterkommarane som seinare fkk adelstittelen marki av Ormonde og i 1970 var me komne til den 30. i arverekkefølgja.¹

Våpenet til Theobald FitzWalter (nr. 2) var *På gull grunn, eit blått fintagga skjoldhovud* eller den engelske blasoneringa *chief indented*. Det vart våpenet til Butlerætta og. Truleg hadde han våpenet frå ein inngifta onkel, Randolph de Glanville (død 1190). Han var rik, mektig og Chief Justiciar.²

I følgje »Rouen Roll« så skal James Butler, jarl av Ormonde, ha brukt eit våpen i slaget ved Rouen 1418 som hadde eit grovtagga skjoldhovud eller *chief dancellee*. Dette tvilar A. Wagner på i *Aspilogia* (CEMRA I s. 79) (fig. 1). Seglet hans, som har innskrifta * *Sigillum * dux * Jacobi * botilier * Comititis * Ormondie **, syner våpenet hans med slekta sitt hjelmeikn. Legg merke til staupa ved sida av skjoldet! (fig. 2). Etter at Theobald FitzWalter skifte namn til *le Botiler* eller *Butler*, tok han og i bruk eit embedsvåpen som peikar på namnet og embedet: *På raud grunn tre gull staup med lokk*. Han brukte desse to våpena i kvadrert skjold: 1. og 4. feltet: Butler (FitzWalter); 2. og 3. feltet: Lord Butler of Ireland. Hjelmeiteiknet har frå den tida vore: *Ein flygeferdig falk som står på fem strutsefjør som stikk oppfrå ei hjelmkrone*. Også dette er brukt åleine, slik det noko seinare er nytta av Allayne Boteler, of

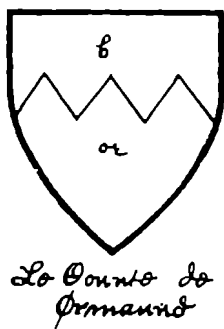


Fig. 1. Våpen for James Butler, Le Counte de Ormond, kanskje brukt i slaget ved Rouen 1418. Illustrasjon i Foster: *Some Feudal Coats of Arms*, s. 186. Frå »Rouen« Roll som A. Wagner i *Aspilogia*, CEMRA I, s. 79, tvilar på at det verkeleg syner skjold frå slaget ved Rouen.

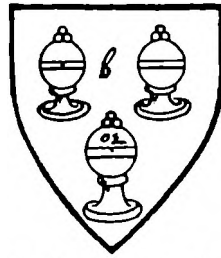


Fig. 2. Rekonstruert teikning av segl for dux Jacobi Botilier, jarl av Ormonde. Same person i fig. 1. Illustrasjon i Foster: Some Feudal Coats of Arms, s. 237.

Berdon (fig. 3).³ Han hørde til ei sidegrein av Butlerslekta.

Mange greiner av slekta nyttar varierende våpen som er avleia av dei to opphavelege og samansett med andre, slik som desse døma frå Kennedy's Book of Arms:⁴ Markien av Ormonde, viscount Galmoy, Butler of Garryhunden og sir Theobald Butler, riddar (fig. 4). Winifred Hall nemner og ein del forskjellige Bultervåpen.⁵

I 1695 kom iren Frans Butler (1671–1758) i norsk teneste som underoffiser. Han vart pensjonert som oberstløytnant og døydd på Kysnes i Hardanger i 1758. Han var sjef for Søndre Søndhordlenske kompani åra 1718–21. Han skal ha vore av irsk adel og skal vidare ha kome vekk frå familien under ein oppreist i heimlandet (slaget ved Boyne 1690?) og hadde ikkje noko kjennskap til eller kontakt med familien.⁶ No syner det seg at han truleg må ha hatt eller fått kjennskap til slektsvåpenet. Kanskje har han hatt ein signet med seg då han for heimanfrå, eller han har sett det i ei bok med våpenet. I denne tidbolken frå 1700



Allayne Boteler

Fig. 3. Våpen for Allayne Boteler of Berdon. (Edward III. Roll). Etter Foster: Some Feudal Coats of Arms, s. 28–29.

til 1721 var det utgitt lite heraldisk litteratur i Storbritannia, men våpenet kan nok ha stått i ei slekthistorisk bok. Våpenet er i alle fall kjent i College of Arms. I 1717 kom det ei bok om slekta Butler forfatta av ein med namn Butler. Eine dotter til Frants, Gjertrud Margrethe Butler (1728–1797), vart gift med den finskfødde kapteinen Carl v. Tellequist (ca 1738 – e. 1813).⁷ Tellequist nyttar som kompanisjef eit segl⁸ med eit samansett våpenskjold som ikkje kan vera noko anna enn eit alliansevåpen BUTLER-TELLEQUIST:

Kløyvd med i 1. feltet (Butler): *På blå grunn, tre sølv eikenøtter under eit raudt grovtagga skjoldhovud (chief dancettee)*. 2. feltet (Tellequist): *På blå grunn, to sølv laurbærgreiner i krans*. Hjelmteikn: *Ein flygeferdig falk (mot venstre) opp frå ei krone (friherrekrone)* (fig. 5). Er det ei rangkrone avdi obersten var i same rang som friherre/baron?

Feltet som representerer Tellequist er eit *talande våpen* det og. Ordet *tall* er svensk for furu. Ordet er i slekt med det norske ordet »telle« el. »tolle« som er avleidd av »telgje« som generelt berre tyder »tre«, ofte »ungt tre« og i store deler av Norge er det synonymt med »tømmer«; jmfør »tollekniv« (kniv til å skjera i tre), »tellebile« (tømmerøks) og is-

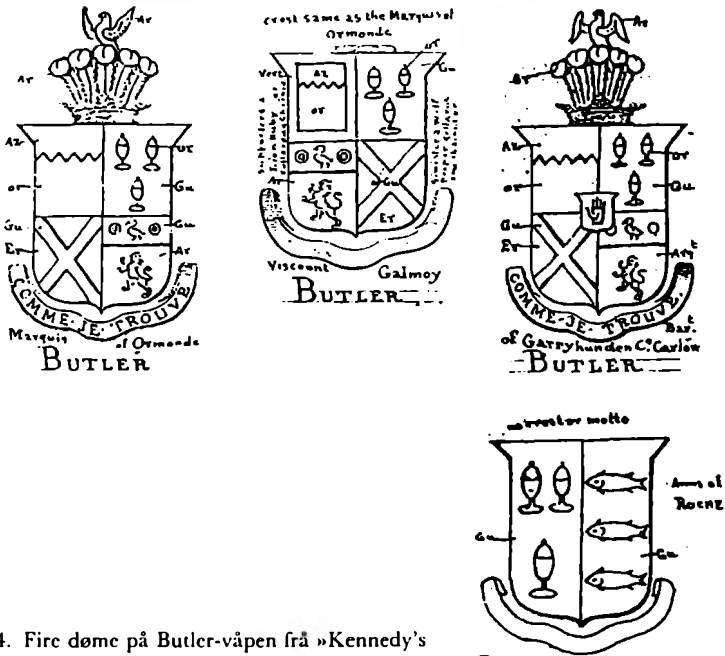


Fig. 4. Fire dømme på Butler-våpen frå «Kennedy's Book of Arms» (1816/1967): markien av Ormonde, viscount Galmoy, Butler av Garryhunden, baronet og sir Theobald Butler, ridдар.

landsk »Tjalga« (grein).⁹ Dei to »tellevkvistane« i seglet til Carl v. Tellequist er av eit edlare treslag – laurbærtreet. Sjølv laurbær kjem litt dårleg fram på fotografia, men dei kan skimtast på nokre av seglavyrkka.

På arkivkorta frå Riksarkivet blir fuglen på hjelmen kalla ei »due« og det tagga skjoldhovedet for »4 nedadvendte spisser«. Det siste er ei feilsildring og due er rein gjætning. Begge desse opplysningane trur eg ein med søremon kan sjå bort i frå.

Våpenet er ei speglvending av våpenet slik som vi er van med alliansevåpen med to skjold, nemleg mannen sitt våpen (Tellequist) til høgre og kona (Butler) til venstre. Då er og falken vendt feil. Grunnen til speglvendinga kan vera flei-

re: 1) det er eitt skjold, ikkje to og då kan ein vera friare; 2) gravørfeil; 3) Butler-slekta hadde større status enn Tellequist, som var heller ukjent; 4) Det faktumet, at då cinkvan betrakta sjølv signetet, som etter avtrykket i voksen er ca 22 × 26 mm, så ville våpenet vera korrekt. Mi tolking av våpenet er synt i fig. 6.

Ser me i Burke's »General Armory«¹⁰, så vil me finna ei våpensildring som er mest identisk med dette våpenet, nemleg Butler of Wexford, i den søraustlege delen av Irland: *På gull grunn tre raude staupe med lokk under eit blått, fintagga skjoldhovud (chief indented)* (fig. 7).

Som lesaren vil ha lagt merke til, så er det tre ting som skil desse to Butlervåpena: 1) Varierande tinkturar; 2) Telle-



Fig. 5. Våpensegl 1773, brukt av kaptein ved 2. Vesterlenske regiment, Carl v. Tellequist, gift med Gjertrud Margrethe Butler (1728–1797). Seglet viser alliansen mellom Butler og Tellequist. Foto: Riksarkivet, Oslo.

quist nyttar tre eikenøtter, i staden for staup med lokk og 3) Hjelmteiknet manglar dei fem strutsefjørene som blir brukte saman med falken. Eikenøttene meiner eg nokså visst er ei missoppfatning av staupa med lokk. Eikenøtta har og »lokk« og »stett« og det er ikkje urimeleg at Butler sjølv eller ein urøynd gravør kan ha misoppfatta staupa med lokk som eikenøtter med stilk.

Dersom dette er rett, så kan me kanskje venta å finna det same våpenet i Frantz Butler sitt segl? Eg har hatt høve til å gå gjennom fleire brev og kompaniruller for Søndre Søndhordlenske kompani. Det såg mørkt ut. Som hovudregel brukte Butler berre signaturen og ved fleire høve var det løytnanten¹¹ som hadde forseгла kompanirulla. Men under ei rulle frå 1721¹² lukkast det å finna signaturen hans med to ørsmå fragment av eit segl. Resten av lakken er falt av. Dei to små fragmenta synest slik plassert at det



Fig. 6. Alliansevåpenet slik det burde sett ut: Tellequist (til høgre) og Butler (til venstre). Det er ikkje kronring med juveler i seglet. Akvarell av D. E. Ivall (1989).

må vera eit firdelt skjold Frantz Butler nytta.

I det eine fragmentet (2. feltet) syner det seg heilt tydleg ei eikenøtt (med hams). Det var altså ikkje Tellequist som hadde forveksla staupa med eikenøtter. Det andre fragmentet, som må høyra til 3. feltet, syner tydleg ein ståande fugl. Den første tanken, om at det kanskje skulle vera ein falk, legg seg snart. Ved å gå gjennom skildringane av alle kjende Butlervåpen, så er det *eitt* våpen som har staup med lokk i 2. feltet og ein fugl i skjoldhovudet til 3. feltet. Våpenet er brukt av hertugen av Ormonde 1661 og son hans jarlen av Arran 1662 og markien av Ormonde fram til i dag (fig. 8).

Dette våpenet som også er brukt med skjoldhaldarar, har denne skildringa: 1) På gull grunn eit blått fintagga skjoldhovud (Butler); 2) På raud grunn tre gull staup med lokk (Lord Butler of Ireland);

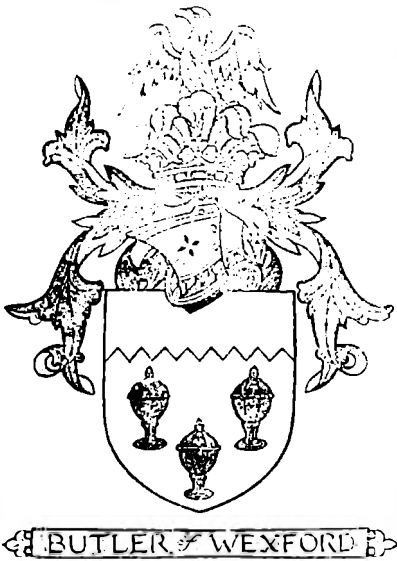


Fig. 7. Butler of Wexford, etter skildringa i Burke's General Armory (1884). Årstal ikkje oppgitt. Akvarell av D. E. Ivall (1989).

3) På sølv grunn ei svart oppreist løve under eit raudt skjoldhovud, og på skjoldhovudet ei sølv svane med samanslegne eller utspana venger mellom to gull ringar (Grevskapet Carrick); 4) På hermelin grunn, ein raud andreaskross (FitzGerald, jarl av Desmond). Fuglen i kaptein Butler sitt segl har vengene samanslegne.

Grevskapet Carrick vart i 1315 gjeve til riddaren Edmund Butler (d. 1321). Butler var gift med lady Joan FitzGerald, dotter av den 1. jarlen av Kildare. Slektene Butler og FitzGerald var sidan fleire gonger inngifte, men det firdelte våpenet går attende til James Butler, som vart den 9. jarlen av Ormonde i 1541. Han var gift med lady Joan Kildare FitzGerald, dotter av den 11. jarlen av Desmond.¹³

Konklusjonar:

Vi kan truleg slå fast at Carl v. Telle-



Fig. 8. Butler, marki av Ormond. Denne firdelinga er den som kjem nærast opp til Frantz Butler sitt segl. Illustrasjon i Burke's Peerage, 1970.

quist nyttar eit segl med eit kløyvd kombinasjonsvåpen for seg og kona, der Butler står i 1. feltet og Tellequist i 2. feltet. Butlervåpenet skil seg frå Butler of Wexford med at tinkturane er ulike og at staupa med lokk er endra til 3 eikenøtter. Hjelmtaiknet kjem og frå Butlervåpenet og liknar dette. Skilnaden er einast at Tellequist sitt våpen vantar dei fem strutsefjora.

Ser vi berre på Tellequist sitt segl, så er det nærliggjande å tru at det er det uendra våpenet til verfare som står i 1. felt. Dette er ei samansetting av to ulike Butlervåpen og sjølv om Tellequist kan ha danna denne kombinasjonen, så er nok dette lite truleg.

Dei sparsame fragmenta i Frans Butler sitt segl frå 1721 synest å vera eit firdelt skjold, der me i 2. felt kan sjå ei eikenøtt og i 3. felt kan sjå ein fugl med «closed wings» på den staden der eit eventuelt skjoldhovud ville vera. Denne fugl-

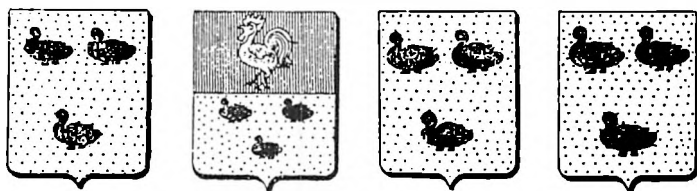


Fig. 9. Browervåpen med fuglar: 1) Brower el Browsers (Holland), 2) Brower (Holland), 3) Browsers, 4) de la Broue (Auvergne, Poitou).

len kan vera den svana med »closed wings« som står i skjoldhovudet til det feltet som representerer grevskapet Carrick. Dette kan tyda på at Frans Butler brukar eit firdelt skjold som er likt – eller nokså likt, det våpenet som blir nytta av etterkomarane etter ekteparet James Butler, frå 1541 den 9. jarlen av Ormonde og Lady Joan Kildare FitzGerald, dotter av den 11. jarlen av Desmond. Den skilnaden me kan vera sikker på, er at Frans Butler har eikenøtter i staden for staup med lakk.¹⁴

På grunn av dei sparsame fragmenta av Butlerseglet, kan vi ikkje sjå på dette som eit endeleg prov. Det er mogeleg at og Butler kan ha ført eit kombinasjonsvåpen for seg og kona. Namnet på første kona er ukjent og alliansevåpena til dei tredje svigerforeldra (Galtung/Leganger) er avbilda i Galtungslekten side 102.¹⁵ Den 2. kona var dotter av Andreas Bruer. Kanskje dette er ei fornorsking av Brower? I så tilfelle kunne me tenkja oss at Andreas Bruer er av ci av dei hollandske Browserslektene med fuglar som er avbilda i Planches (fig. 9).¹⁶ Dette siste bør me ha in mente sålenge me ikkje har funne eit uskadd segl for Frans Butler. Tellequist si mor sitt eventuelle våpen kjenner eg ikkje.

Noter:

1. Burke's Peerage, 105th Edition. (1970).
2. Sir Anthony Wagner: Historic Heraldry of Britain (1972), s. 37–38.

3. Joseph Foster: Some Feudal Coats of Arms from Heraldic Rolls 1298–1480. de Walden Library 1901/reprint 1984.

4. Patrick Kennedy: Kennedy's Book of Arms. Dublin 1816/Achievements Ltd 1967.
5. Winifred Hall: Canting and Allusive Arms of England and Wales. Illustrated by John Bainbridge. Achievements Ltd 1966.
6. Biografiske opplysningar om Frantz Butler finn ein i: Olaus Ovenstad: Militærbiografier. Den norske Hærs Officerer fra 18. januar 1628 til 17. mai 1814. Oslo 1949; samt Andreas Næss og Olav Kolltveit: Strandebarm og Varaldsøy i Gamal og ny tid. 2. bandet, s. 479ff. Bergen u.å. Ovenstad nemner at i følgje Klevenfeldt var Butler fødd i Skottland. Ei opplysning om at Butler vart 102 år gamal, altså fødd 1656, er tvilsam. I følgje kompanirullen frå 1720 var han då 49 år gamal. Han var fødd i Irland og var gift og hadde 6 born. Elles er opplysninga om at han hadde hatt 29 born mogeleg rett, endå om talet var monaleg mindre ved arveskiftet.
7. Biografi av Tellequist, sjå note 6.
8. Frå Riksarkivet er mottatt 2 foto med 2 avtrykk av same signet: Som kaptein ved Vesterlenske regiment (1773) og eit fra 1786. Seglet finst og i Statsarkivet, Stavanger, m. a. i to mannskapsrullar for 2. Stavangerske kompani, datert 28. juni 1773. Amtmannen A, pk. 224, 1773–80.

9. Ivar Aasen: Norsk Ordbog, s. 806.

10. Bernhard Burke: General Armory (1884).

11. Rasmus Knob, f. i Århus i Danmark 1688, premierløytnant ved Søndre Søndhordlenske kompani 1718–1727.

12. »Munster Roulle Ofuer Capitain Butlers Syndre Syndhorlensche Compagnie af Hr. Obriste de Wahls Aller Naadigste and fortroede Syndre Bergenhuusische Regi-

ment Infanterie ANNO 1721«. Statsarkivet i Bergen. Stiftamtmanden i Bergen. Militære ruller 1721–1724. Pk. 1903.

13. Andre alliansar var: James Butler, den 4. jarlen av Carrick, og 1. jarlen av Ormonde frå 1328, var gift med Lady Joan FitzGerald, dotter av den 5. jarlen av Kildare; Jarlen av Ormonde fall i unåde og miste jarletittelen under rosekrigane, men etterkomaren Piers Butler vart utnemnd til jarl av Ormonde i 1537. Han var gift med Lady Margareta FitzGerald, dotter av den 8. jarlen av Kildare. Den 9. jarlen av Ormonde var soneson av Piers Butler.

14. Kaptein Wilhelm Muirhead, sjef for 2.

Søndhordlenske kompani 1659–1660 kan rimeligvis ha brukt eikenøtter i eit eventuelt våpen, som ikkje er registrert. Einaste Muirheadvåpen som er nemnd av Burke, er våpenet til Muirhead of Lauchop som brukar eit våpen med denne skildringa: På sølv grunn, tre gull eikenøtter liggjande på ein blå skråbjelke. I tillegg er det einskilde små variantar der eine eikenøtta er skift ut med annan figur. Sjå Burke's General Armory.

15. Galtung: Galtungslekten i fortid og nutid. Eget forlag 1974.

16. V. & H. V..Rolland's Illustrations to the Armorial General by J.-B. Rietstap 1903/1926, reprint 1967.

Heraldisk litteratur siden sidst

En portugisisk våpenbok

Armorial Lusitano: genealogia e heráldica. A direcção e coordenação desta obra é de: Afonso Eduardo Martins Zuquete. O seu texto foi estabelecido com a colaboração de: António Machado de Faria. – 3. cd. – Lisboa, Editorial Enciclopédia. 1987, 733 s. pl. ill. Pris: 6000 escudos = ca. 270 Nkr.

Portugal var i sin tid den romerske provins Lusitania. Så denne boken er en portugisisk våpenbok med tegninger og våpenbeskrivelser for over 900 familier.

Boken innledes med et kapittel om opprinnelsen og utviklingen av adel, forfattet av Dr. Antonio Sergio. Det er svært så grundig og starter med Egypt, Babylonia, Assyria og fortsetter videre med atenerne og romere. Videre fortsettes det med Karl den store og middelalderens adel. I Spania og Portugal frembyr adelens fremvekst og stilling i middelalderen mange likhetspunkter med England. Adelen var delt i en høyadel og en lavadel, som hver dannet sin del av riksforsamlingen (Cortes). Ved siden av en høyadel av grander og av de såkalte Titulados del Reino, så som Duques, Marqueses, Condes, Vizcondes og Barones, alle utstyrt med majorater, var det en tallrik lavadel, Hidalgos (egl. hijos de algo, sønner av noen: i Portugal: Fidalgos) hvortil enhver regnet seg som ikke drev noe borgerlig erhverv. Den historiske oversikt avsluttes med at i 1910, da republikken ble innført i Portugal, ble alle adelstitler og adelige privilegier opphevet.

Derefter kommer et lite kapittel hvor det gjøres rede for utarbeidelsen av denne boken. De gikk ut ifra teksten i Grande Enciclopédia Portuguesa e Brasileira, som så ble forøket, særlig den heraldiske delen.

Vi kommer så til hoveddelen Famílias Nobres; suas origens e suas armas, som er forfattet av António Machado de Faria. Denne delen er på ialt 682 sider.

For hver familie får vi først en oversikt over den enkelte families historie, som kan variere i lengde fra noen få linjer til et par si-

der. Videre får vi blasonering og tegning (med skravering) av våpen og hjelmtegn. For enkelte familier finner vi både »antigo« og »moderno« eller »outros« (annet) våpen. Det er også noen fargeplansjer som hver gjengir seks våpen + noen andre plansjer, f. eks. en som viser en rytterstatue med skjold med våpenmerke. I Spania skal ikke hjelmtegn være så mye brukt. Ofte utstyres man i Spania hjelmen bare med noen strutsefjer. Men i Portugal ser hjelmtegn ut til å være ganske vanlig. Mens man i England ofte gjentar en figur tre ganger, blir i Portugal en figur ofte gjentatt fem ganger, akkurat som de fem sølvbesantene i de fem blå skjoldene i det portugisiske statsvåpen, altså 2.1.2. Skjoldrand (bort) med forskjellige figurer eller AVE MARIA forekommer. Av våpendyr er ulven populær, akkurat som i Spania.

Noe jeg ikke har sett før er fire halvmåner plassert sammen i en »sirkant« slik at hornene på halvmånenene berører hverandre. Det kalles en caderna. En caderna er egentlig en forbindelse av fire like stykker i et skjold. Lemos fører fem slike.

Efter 713 var det araberne eller maurerne som hersket både i Portugal og Spania, unnagaten i bergegnene mot nordvest. Araberne ble som kjent stanset i sin fremrykning nordover av Karl Martell, da de i 732 led nederlag i slaget ved Poitiers. Langsomt ble så den iberiske halvø erobret tilbake av de kristne. Dette må nødvendigvis avspeile seg i heraldikken, akkurat som i ungarsk heraldikk, der vi finner tyrkerhoder på spissen av en sverd. I Portugal er det maurerhoder og familien Carvalhal som vel opprinnelig kommer fra Spania, fører som hjelmtegn på et av sine våpen en døende maurer gjennomstukket av en lanse. Et spansk motiv som skråbjelken som holdes av et drage- eller løvehode i hver ende, forekommer også. Andrade og Carmo-na har slangehoder.

Det er adskillige talende våpen eller våpen som henspiller på navnet, Cabral (cabra = gjet): to gjeter, Cunha (cunha = kile): ni kiler, Escovar (escova = børste): fem børster,

Faia (faia = bøk): et bøketre og en ulv, Gato (gato = katt): to katter med skjoldrand belagt med liggende halvmåner, Gralho (gralho = nøtteskrike): fem nøtteskriker, Lagarto (lagarto = firfisle): tre firfislere, Lebrão (lebre = hare): tre harer. Selvfølgelig finner vi også Lobo (lobo = ulv): fem ulver.

Man skulle tro at armilarsfæren, et nautisk instrument som Portugals våpen er lagt på, skulle være et populært motiv. Men jeg har bare funnet en familie Pascálego, med dette motivet, og den er opprinnelig fra Venezia. Men venezianerne var jo også (og vel er) sjøfarere.

Queixada fører i sølv fire blå underkjeveben. Queixada betyr kjeve. Slekten er innvandret fra Spania og het egentlig Quijada. Det virket jo interessant, og jeg måtte se i min utgave av Miguel de Cervantes Saavedra: Don Quijote. Allerede på første side fant jeg: »Det har vært sagt at hans egentlige navn var Quijada eller Quesada – om dette punkt har det hersket noen uenighet mellom de forskjellige forfattere, men det sannsynlige er at han het Quijada«. Er dette Don Quijotes våpen??

Heraldiske figurer som bjelker og sparrer forekommer også. I Portugal brukes det også liljer, kors, gråverk og hermelin. Den gamle familien Magalhães fører i sølv tre bjelker sjakkrutet i tre rader av rødt og sølv. På hjelmen en gribb.

Her er ikke bare våpen for innfødte portugisiske slekter, men det finnes også våpen for adskillige innvandrete slekter. Spanske finner vi selvfølgelig, videre engelske, flamske, franske, irske, italienske, skotske og tyske. Til og med en dansk finner vi, Oldenbourg, med i gull to røde bjelker i 1. og 4. felt. En slekt Oom fra Sverige finner vi også. Det er tydelig at Portugal er en sjøfarer- og handelsnasjon.

Efter denne hoveddelen følger et »Vocabulário Heráldico« med forklaring på heraldiske og andre uttrykk. Så følger »Índice Heráldico«, d.v.s. en heraldisk index, som er oppdelt i NO ESCUDO (skjoldet) og NO TIMBRE (hjelmtegnet). Det er vel meningen at man ved hjelp at dette skal kunne bestemme ukjente våpen. Vi har f.eks. et våpen med et liljekors. Vi slår da opp på CRUZ (kors), og av de er det mange. Men vi leter

nedover til vi finner CRUZ florenciada (liljekors). Av de er det også mange. Men vårt er litt spesielt. Det har bare konturer, d.v.s. det er tomt eller vazia som det heter på portugisisk. Vi kommer ned til CRUZ florenciada e vazia. Det er slike kors med forskjellige tinkturer, men vi søker et sølvkors, så vi leter til vi kommer til de prata. Her finner vi tre navn Caro, Medrano og Pereira. Medrano og Pereira har begge sølv kors i rødt felt, men bare Pereira har både kors og med vinger som hjelmtegn, altså Pereira.

Det kommer så et kapittel med genealogiske og heraldiske opplysninger. Her nevnes Livro do Armeiro-Mor, et offisielt register over alle anerkjente våpen, som kong Manuel I lot utarbeide i begynnelsen av 1500-tallet.

Tilslutt følger en oversikt over håndskrevne og trykte kilder og en trykfeilsliste.

Den kan anbefales på det varmeste, men problemet er selvfølgelig språket. Jeg er så heldig å ha en tvillingbror som kan portugisisk. Men man kommer langt også med en portugisisk-engelsk ordbok. Jeg kan anbefale The Collins pocket Portuguese dictionary, London 1989, ISBN 000433207 5. Det største problemet var å skaffe boken, for forlaget i Lisboa svarte ikke på henvendelser. Tilslutt måtte min bror kjøpe den en gang han var i Lisboa. Der kan man visstnok gå inn i hvilken som helst større bokhandel og få boken. Heraldry Today i England har den på sin liste. Dessverre har denne utmerkete bokhandel lukket sitt Londonkontor. Men Mrs Rosemary Pinches fortsetter den fremdeles fra sitt hjem i Parliament Piece Ramsbury, Nr Marlborough, Wiltshire SN8 2QH.

Harald Nissen

En heraldisk bilderbok

Casimir Sparre Lindhe: *Variera heraldiska vapen mera*; 193 s.; Bloms Boktryckeri, Lund 1988.

Första upplagan om 100 nummerade exemplar utgavs av Finlands nationalkommitté för genealogi och heraldik, och först några månader därefter utkom den kommersiella upplagan.

Boken har underrubriken »Heraldisk

skissbok med stilisering av sköldemärken« och utgör enligt författaren »Handbok« med termer och begrepp. Författaren har också betecknat boken som »Ny heraldisk guide – en lexivisuell lärobok«.

Boken inleds med ett välskrivet förord av fil. doktor Jan Rancke, som granskat bilder och terminologi i boken. Enligt honom visar författaren »lättsamt och instruktivt«, hur man skall gå till väga vid komposition av vapen och symboler av heraldisk karaktär. De båda heraldikerna Tom C. Bergroth i Åbo och Niels G. Bartholdy i Köpenhamn har också biträtt med råd »vid utformningen av denna nordiska lärobok i heraldik«.

Ett inledande avsnitt har fått rubriken »Stilisering«, d. v. s. konsten att förenkla, och återger bl. a. närmare 20-talet bilder av våra vanligaste träd men också bilder av »olika grundformer av vapensköld«. Följande avsnitt redovisar häroldsbilder. Den större delen av boken har fått beteckningen »Skissbok Casimir« och ger exempel bl. a. på hur man ritat härolds-, natur- och fantasibilder. Enligt ett svenskt talesätt får en bofink se ut »hur som helst«. Man undrar om inte samma regel gäller för den heraldiska ugglan. På några sidor redovisas som »evigt aktuella symboler« bilder av ett stort antal kors i olika utföranden. Ytterligare kors finns förtecknade i Frithiof Dahlbys bok »De heliga tecknens hemlighet, symboler och attribut« (1963). Ännu ett par kors skall nämnas. I svensk heraldik finns ett av karvskuror bildat kors. Det är Sinclairrätternas vapen, som anses symbolisera ett med törne lindat kors. Riddarna av Heliga gravens orden här på sina vita mantlar ett kors, sammansatt av Jerusalemkors (Palestinakors) och kryckkors.

Författaren visar också sitt eget vapen med bl. a. en dominant sparre av guld i blått fält, belagd med åtta röda lindblad, och med valspråket »Innoque vivito« (lev oförvitligt). Vapnet är inregistrerat i Skandinavisk vapenrolla.

Man noterar tacksamt, att i boken inte finns några tendenser att försöka ställa upp olika regler för personvapen och för vapen för kommuner och menigheter, och kan samtidigt konstatera, att ingenting är sagt om landskapsvapen och mycket litet om kommunala vapen. I några hänseenden finns an-

ledning att reagera. Det säregna lejonet i Finlands vapen kräver förklarande text, och helst borde samtliga nordiska riksvapen ha blivit presenterade. Pilbågar har betecknats som armborst, och kognatisk succession påstås betyda »härstamning från kvinnor«.

Boken avslutas med en icke helt fullständig förteckning över »Nyckelord och egenamn«.

Boken har redan tack vare sitt rika och delvis originella bildmaterial – över 1.000 skissförslag i svart/vitt – uppmärksammats i England och har blivit föremål för kommentar i *The Coat of Arms* (Volume VIII No 149). Det skulle onekligen vara tacknämligt, om boken kunde bli presenterad i engelsk språkdräkt. Säkerligen skulle boken intressera ett stort antal heraldiker i de engelskspråkiga länderna. Heraldikerna i de nordiska länderna kan glädja sig över att ha fått en mycket god heraldisk guide och en välkommen lexivisuell lärobok.

Erik Spens

Ryska ordnar och medaljer

V. A. Durov: *Russian and Soviet Military Awards*; 1989; 104 s.

Att recensera en bok skriven på ett främmande språk är ofta en smula vanskligt, och är boken skriven på ett språk, som man inte förstår, är man ute på farliga vägar. Rubricerade bok är skriven på ryska, men texten tycks i stort sett vara översatt till engelska, vilket gör att jag vågar presentera några kommentarer. Bilder kan också tala.

Boken består i princip av två delar, båda med en inledande text om ungefär tio sidor, först på ryska och därefter på engelska. Den engelska texten i första delen har fyra underavdelningar med rubrikerna »Orders«, »Service decorations«, »Medals« och »Collective military awards«. De två första sidorna före den ryska texten visar de svenska och ryska arméerna uppställda vid slaget vid Poltava 1708 och bredvid denna bild Andreasordens kraschan. Senare i boken avbildas medalj i anledning av 200-årsminnet av slaget. Efter den engelska texten följer ett imponerande bildmaterial inte bara av ordnar

och medaljer utan även av ordensdräkter och hederssablar m.m.

I första delen redovisas de välkända ryska ordnarna St. Andreasorden (1687), St. Annaorden (1735), St. Georgsorden (1769) och St. Vladimirorden (1782). Även de två ursprungligen polska ordnarna Vita örnorden och St. Stanislausorden är redovisade. En i sammanhanget något udda orden är Malteserorden, men ordensriddarna fick ju efter Napoleons erövring av Malta en fristad hos tsaren.

Innehavare av St. Vladimirorden hade adlig värdighet. St. Annaorden var delad i fyra klasser, första klassen gav ärflikt adelskap och de tre följande klasserna personligt adelskap. Även St. Georgsorden var delad i fyra klasser, och av dem medförde de två högsta klasserna generalmajors rang och de två därpå följande klasserna överstes rang. Säkerligen går det att tillägga mera om de rättigheter och privilegier, som ett ordensinnehav kunde medföra. Intressant vore ju att få veta om det fanns någon särskild ordensheraldik.

Medaljer har under tsartiden tillkommit i flera olika sammanhang. Inte minst under krigen mot Turkiet och under rysk-japanska kriget. Peter den store tycks ha varit en flitig medaljutdelare. I boken visas bilden av medalj i anledning av stormningen av Nöteborg 1702, medalj för erövring av två svenska krigsfartyg vid Nevas mynning 1703, medalj till officer, som utmärkt sig i striden vid Vasa 1714, silvermedalj till deltagare i sjöstriden vid Hangö udd samma år, då svenskarna förlorade tio fartyg, och slutligen både guld- och silvermedaljer i anledning av freden i Nystad 1721.

I bokens andra del torde finnas allt om sovjettidens fullständigt överväldigande ordens- och medaljflora med korsbilden utbytt mot hammaren och skäran eller mot röd stjärna. På ett marskalksporträtt har jag räknat till 32 dekorationer. Han borde vare välkvalificerad för Guinness rekordbok. I förevarande bok är återgivna ett närmast oräkneligt antal ordnar och medaljer med hederstecknet ibland på fanor och i något fall monterat på en kulsprutepestol, alla dessa bilder i helt fascinerande vackert färgtryck.

Bland de första av dessa ordnar finns Leninorden och Röda stjärnans orden, båda instiftade 1930, samt guldstjärnan till Sovjetunionens hjälte. Den äldsta orden är Röda fanans orden från 1918. Under 40-talets krigsår innestiftades ordnar, som hyllade minnet av forna tiders krigare. År 1942 tillkom Suvorovorden och Kutuzovorden till minne av Napoleonkrigens två framstående fältherrar, båda med förstlig värdighet. Suvorov härstammade från en till Ryssland inflyttad svensk. Samma år »återupplivades« den 1725 instiftade Alexander Nevskiorden. Denne Alexander (1220–1263), rysk storfurste och i Ryssland betraktad som nationalhjälte och helgon, fick sitt tillnamn efter segern vid Neva 1240 över svenska, finska och norska korsfarare. Ännu ett krigsår senare eller 1943 var tiden inne för tillkomsten av »Order of Glory« och »Order of Victory«.

Ett hederstecken »In Commemoration of the Liberation of Soviet Karelia from White Finnish Bands«, instiftat 1922, har fått en något enögd historiebeteckning.

Vissa ordnar och medaljer har gått ut i stora upplagor. Omkring 26.000 personer förärades under det stora kriget den strax dessförinnan instiftade medaljen för tapperhet, och ungefär 400.000 har blivit dekorerade med Leninorden. Medaljen för försvaret av Leningrad utdelades i närmare en och en halv million exemplar.

De är uppenbart fråga om en mycket vederhäftig redovisning av tsarryska och sovjetryska ordnar och medaljer. Två museer torde vara inblandade, nämligen dels Lenin State History Museum och dels Central Museum of the Soviet Armed Forces. Men boken är kanske en smula svåröverkomlig i Västvärlden. En språkkunnig dotter hittade boken i en affär i tunnelbanan i Moskva. Säkerligen skulle boken finna rätt många köpare, om ryssarna skulle försöka sig på en något utvidgad utgivning, kanske med en början i Västeuropa.

Vid korrekturläsningen får jag uppgift, att boken finns i distribution i Holmastes mynthandel, Snellmansgatan 15, SF-50170 Helsingfors. Pris Findl. 150:.-. Min dotter betalade ett belopp motsvarande ungefär 50 kr.

Erik Spens

Lokalt

Knud Prange: *Lokal Historie - en håndbog*. Dansk historisk Håndbogsforlag. København 1989. 255 s. DKr. 188,-.

I 1970 oprettedes Lokalhistorisk Afdeling under Historisk Institut ved Københavns Universitet med Knud Prange som leder. Siden har han i skrift og tale virket for en styrkelse af lokalhistorien som disciplin og i det almindelige omdømme. Den ringeagt, som bl. a. den senere rigsarkivar C. F. Bricka udtrykte i en anmeldelse af en bog om Jørlunde sogns historie i 1879, har været symptomatisk for holdningen fra professionelle historikers side op til vor egen tid. Efterhånden blev det dog erkendt, at den samvittighedsfulde lokalhistoriske undersøgelse kunne levere stof til og give en mere nuanceret opfattelse af rigshistorien.

Knud Pranges seneste bog er et fortrinligt redskab for lokalhistorikeren, den professionelle såvel som amatør. Veloplagt opridses han de metodiske og fremstillingsmæssige sider og går så over til omtalen af de mange kildegrupper, som lokalhistorikeren kan have nytte af at kende til. Rigsarkivets og landsarkivernes indretning og mange arkivfonde får naturligvis fyldig omtale med påpejning af de farer, der er forbundet med at

benytte dem, men også en lang række mindre kendte kildegrupper bliver behandlet, såsom Arbejderbevægelsens Bibliotek, Dansk Pressemuseum og Arkiv, Institut for navneforskning samt Ordenskapitlet.

Denne grundige gennemgang, som her for første gang gives samlet, understøttes af en fyldig litteraturliste på 479 nr., hvor den der vil vide mere om bestemte emner eller kildegrupper, kan søge videre. Altsammen nyttige og værdifulde oplysninger. Men bogens måske største fortjeneste ligger i den opmuntrende vejledning og inspirerende glæde ved stoffet.

Heraldikken spiller ikke nogen stor rolle i vor formands håndbog, der jo også principielt handler om andre ting. Men et enkelt instruktivt eksempel er dog hentet fra heraldikkens verden. Det velmeriterede topografiske værk J. P. Trap: Danmark oplyser under omtalen af Odder kirke, at der her findes et dåbsfad fra 1646 med nogle initialer og graverede våbener for H. Beck og A. Friis. Den skeptiske læser (Knud Prange), der går oplysningerne efter, konstaterer, at de er det særdeles uheldige resultat af fejllæsning af de graverede initialer og misforståelse af heraldikken. Det rigtige ægtepar er Jørgen Juul og Ellen Arenfeldt.

A. T.

HERALDISK TIDSSKRIFT

udgives af Societas Heraldica Scandinavica, hvis medlemmer modtager det gratis. Der udkommer to numre årligt, i marts og oktober. Medlemskab koster pr. år Dkr. 170. Medlemskab én gang for alle (kun for personer): det 20-dobbelte.

Indbetaling sker bedst gennem dansk postgiro 6 11 23 74, Societas Heraldica Scandinavica, cand. phil. Susanne Vogt, Bernhard Bangs Allé 8, 2000 Frederiksberg, Danmark. Ved indbetaling på postgiro bør også i Sverige, Norge og Finland anvendes de danske girokort, som selskabet sender til medlemmerne. Girokortene lyder på Dkr. og gælder for Dkr., men indbetaling sker naturligvis i det pågældende lands egen mønt.

Ældre numre af tidsskriftet

Numrene 1, 2, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 12, 13, 15, 16, 19, 20, 29 og 35 er udgæet. Alle øvrige numre kan stadig fås. Priserne er som følger, excl. porto: Til og med nr. 30, pr. stk. Dkr. 10. – Fra og med nr. 31, pr. stk. Dkr. 35. – Fra og med nr. 34, pr. stk. Dkr. 40. – Fra og med nr. 38, pr. stk. Dkr. 50. – Fra og med nr. 43, pr. stk. Dkr. 62,50. – Nr. 49–50 (jubileumsskriftet) Dkr. 296.

Heraldiske Studier nr. 1. Knud Prange: Våbenanetavler. Dkr. 37,50 (excl. porto).

Heraldiske Studier nr. 2. J. C. Bille Brahe: Gravmindernes Vidnesbyrd, Dkr. 50,00 (excl. porto).

Heraldik i Norden (= Heraldisk tidsskrift nr. 49–50), Dkr. 296,00.

Redaktør:

Greve Poul Holstein, Livjærgade 29, 2100 København Ø, Danmark.

Redaktionsudvalg:

Tandlæge Per Hougaard, Asylgade 6, 4000 Roskilde, Danmark.

Konstnæren Karl-Gustav Hedberg, Hoplaksvägen 12 B 30, Helsingfors 33, Finland.

Førstebibliotekar Harald Nissen, Dalen hageby 54, 7000 Trondheim, Norge.

Greve Erik Spens, Berggudsvägen 5, 182 33 Danderyd, Sverige.

Amtsdirktor, cand. jur. Ernst Verwohlt, Strandengen 4, 4000 Roskilde, Danmark.

Skrivende medarbejdere i dette nummer:

Sigvard Mahler Dam, Engvej 1, DK-4291 Ruds Vedby, Danmark.

Kontorfullmektig Kolbjørn Ekkje, N-5520 Sveio, Norge.

Førstebibliotekar Harald Nissen, Dalen hageby 54, N-7000 Trondheim, Norge.

Greve Erik Spens, Berggudsvägen 5, S-182 33 Danderyd, Sverige.

Ambassadør Lars Tangeraas, Royal Norwegian Embassy, PO Box 2337 MCC Makati, RP - Metro Manila, The Philippines.

Antikvar, cand. mag. Allan Tønnesen, Godthåbsvej 79, 1. sal, DK-2000 Frederiksberg, Danmark.

Heraldisk Selskabs styrelse:

Arkivar, cand. phil. Niels G. Bartholdy, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K.

Forskare Tom C. Bergroth, Slottsgatan 33 D, 54, 20100 Åbo, Finland.

Advokat Hans Cappelen, Sørkedalsveien 6, 0369 Oslo 3, Norge.

Greve Poul Holstein, Livjærgade 29, 2100 København Ø, Danmark (redaktør).

Journalist, cand. phil. Peter Kurrild-Klitgaard, Matthæusgade 16, 2. sal, 1666 København V, Danmark.

Statsheraldiker Clara Nevés, Riksarkivet, Box 12541, 10229 Stockholm, Sverige.

Universitetslektor, mag. art. Knud Prange, Døgnmose Allé 26, 2700 Brønshøj, Danmark (formand).

Dr. h. c. Ole Rostock, Sigmundsvej 8, 2880 Bagsværd, Danmark (sekretær).

Fhv. departementchef Birgir Thorlacius, Bólstaðarhlíð 16, Reykjavík, Island.

Antikvar, cand. mag. Allan Tønnesen, Godthåbsvej 79, 1. sal, 2000 Frederiksberg, Danmark.

Cand. phil. Susanne Vogt, Bernhard Bangs Allé 8, 2000 Frederiksberg, Danmark (kasserer).

ISSN 0440-6966